

AWANS

ZOSTAŃ MARSZAŁKIEM POLSKI

INSTRUKCJA

Wiek graczy: 8+

Liczba graczy: 2-3

Czas gry: 15 min

Autor gry: Karol Madaj

Współpraca: Rafał Pękała, Łukasz M. Pogoda, dr Andrzej Zawistowski, Małgorzata Żuławnik

Opracowanie historyczne: dr Andrzej Zawistowski, dr Tomasz Ginter, Michał Pacut

Autorzy biogramów: Katarzyna Cegiela, Michał Kurkiewicz, Karol Madaj,
Rafał Pękała, Olga Tumińska, Małgorzata Żuławnik

Aktualizacja zasad gry: Łukasz M. Pogoda

Redakcja: Andrzej Brzozowski, dr Piotr Chojnacki

Projekt graficzny i skład: Tomasz Ginter, Marcin Koc

Dziękujemy wszystkim, którzy przyczynili się do powstania gry, szczególnie: Januszowi Czarnkowi, dr. hab. Markowi Gałęzowskiemu, Józefowi Grabowskiemu, Michałowi Gołębiowskiemu, Leszkowi Grabowskiemu, Jerzemu Kirszakowi, Wojciechowi Markertowi, Konradowi Paduszkowi, rodzinie Pileckich, Zbigniewowi Rekuciovi, dr. Pawłowi Rokickiemu, Wojciechowi Sieronowi, Stefanowi Zgorzelskiemu oraz Szkole Podstawowej w Bodzanowie, Muzeum Sportu i Turystyki w Warszawie, Muzeum Kresów w Lubaczowie, Bibliotece Raczyskich, Muzeum Wojska Polskiego i Muzeum Marynarki Wojennej

Szczególne podziękowania dla testerów gry: Ani Cegieli, Zosi Rokickiej, Basi Wysokińskiej, Mateusza Madaja, Kuby Sachnowskiego, Macka Sachnowskiego oraz gości 13. Pikniku Naukowego Polskiego Radia i Centrum Nauki Kopernik oraz III Pikniku Historycznego Muzeum Historii Polski

Zdjęcia: Muzeum Wojska Polskiego (AW), Muzeum Marynarki Wojennej (MOW), Archiwum IPN, Tomasz Zawistowski (TZ; fotografie orzełków na kartach), Adam Kurowski (CC BY-SA 3.0), Piotr Zyciński (PZ), domena publiczna (dp) i zbiory prywatne (zp)

Występujące w grze wizerunki naramienników i innych elementów umundurowania, będące cyfrową rekonstrukcją, oznaczono gwiazdką (*).

Na okładce: zmodyfikowane cyfrowo i pokolorowane zdjęcie autorstwa Witolda Pikiela, przedstawiające pasowanie prymusa Włodzimierza Gulina na podporucznika przez wiceministra spraw wojskowych, gen. Kazimierza Fabrycego, w Szkole Podchorążych Rezerwy Piechoty w Ostrowii Mazowieckiej 7 sierpnia 1932 r. (ze zbiorów NAC)

Pytania? Uwagi? Brakujące elementy? Napisz do: lukasz.pogoda@ipn.gov.pl

Druk: Trefl S.A.

**INSTYTUT
PAMIĘCI
NARODOWEJ**

© Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, 2017

Biurowo Edukacji Narodowej
ul. Wołoska 7, 02-675 Warszawa
www.ipn.gov.pl/gry

Wydanie III zmienione • ISBN 978-83-8098-064-8

Instrukcja do gry

Gracze rozpoczynają grę jako poborowi. W trakcie gry zdobywają kolejne stopnie wojskowe dzięki kompletowaniu punktowanych zestawów kart przedstawiających stopnie wojskowe. Wygrywa ten z graczy, który pierwszy awansuje na marszałka Polski, bądź po wykorzystaniu wszystkich kart zakończy grę z wyższą szarżą niż przeciwnicy.

Elementy gry

- dwustronna plansza przedstawiająca hierarchię stopni wojskowych
- 54 karty, dzielące się na 3 talie po 18 kart:
 - sił lądowych,
 - sił lotniczych*,
 - i marynarki wojennej*
- 1 karta pomocy z podsumowaniem zasad
- 3 pionki żołnierzy w kolorach nawiązujących do barw mundurów poszczególnych rodzajów sił zbrojnych
- niniejsza książeczka z instrukcją i opracowaniem historycznym

karty i pionek sił lądowych

karty i pionek marynarki wojennej

karty i pionek sił powietrznych

* Marszałek Polski był zwierzchnikiem wszystkich sił zbrojnych, zarówno wojsk lądowych, powietrznych, jak marynarki wojennej. Dlatego jest najwyższą kartą we wszystkich taliach.

Przygotowania do gry

0. Spocznij!
1. Planszę do gry rozłożyć na stole **1**.
2. Karty podzielić na odrębne talie: sił lądowych, lotniczych oraz marynarki wojennej.
3. Wybrać sobie żołnierza w ulubionym kolorze i ustawić go na polu „Start” **2**.
4. Wziąć talię w kolorze swojego pionka, potasować i położyć zakrytą (orłem do góry) przed sobą **3**.
W przypadku rozgrywki dwuosobowej nie używany pionek i talię odłożyć do pudełka.
5. Wziąć do ręki 3 karty ze swojego stosu **4**, a czwartą wyłożyć odkrytą na stół przed sobą **5**.

Przebieg gry

Rozgrywka składa się z kolejnych tur, aż do zakończenia gry. Turę składa się z trzech faz:

1. starcia,
2. awansu,
3. uzupełnienia.

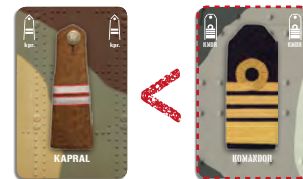

2 Starcie

Wszyscy gracze jednocześnie wybierają po jednej karcie z ręki i wykładają ją przed sobą zakrytą (orłem do góry) **1**. Następnie równocześnie odkrywają te karty **2**.

Gracz, który wyłożył kartę z najwyższą szarżą, zwycięża w starciu i przechodzi do fazy awansu.

Przykład:
Komandor
jest wyższą szarżą
od kaprala, w związku z czym
grający talią marynarki wojennej
zwycięża w starciu i awansuje.

Remis: W przypadku remisu starcie należy powtórzyć.

Zagrane karty (z tej tury oraz wcześniejszych) pozostają na stole! Należy je tylko przesunąć na bok, ponieważ nie będą już brane pod uwagę przy rozstrzygnięciu kolejnego starcia, ale mogą zostać wykorzystane w fazie awansu.

Każdy z graczy ponownie wybiera z ręki i wyklada przed sobą kartę zakrytą (orłem do góry). Następnie wszyscy równocześnie odkrywają karty i jeszcze raz porównują szarże.

Starcie powtarza się dopóty, dopóki pojedynek nie zostanie rozstrzygnięty.

Przykład: Jeśli podczas starcia zostaną odłożone karty kaprala sił lądowych i mata, starcie należy powtórzyć, ponieważ nie można wyłonić zwycięzcy 1.

1

Gracze muszą rozgrać kolejne starcie: Zagrane karty przesuwają się na bok 2, po czym każdy z graczy wybiera nową kartę z ręki i wyklada zakrytą na stół przed sobą. Na dany znak obaj gracze odwracają nowo zagrane karty 3.

W drugim podejściu zostały odkryte karty porucznika sił lądowych i bosmanmata. Starcie zwycięża gracz grający piechotą i awansuje.

3

2

W trakcie starcia nie dobiera się kart, chyba że graczom zabraknie kart w ręku. Tylko wtedy – przed kolejnym starciem rozstrzygającym remis – każdy dobiera 1 kartę ze swojego stosu. Jeśli w przypadku remisu nie można dokończyć starcia z powodu braku kart, starcie zostaje nierozstrzygnięte i następuje koniec gry.

Uwaga! Wszystkie zagrane dotychczas karty zostają odkryte na stole i będą wykorzystywane w fazie awansu.

6

Awans

Zwycięzca starcia **może** teraz połączyć wszystkie wyłożone na stół karty w jeden lub więcej układów. Każdy poprawny układ zapewnia awans – o jeden lub więcej stopni.

Punktowane są następujące układy kart:

- **para** – 2 karty z tym samym stopniem wojskowym;
- **szereg** – ciąg co najmniej 3 kart z następującymi po sobie stopniami.

Szeregi i pary można tworzyć z kart **wszystkich** rodzajów wojsk, a nie tylko gracza, który przeszedł do fazy awansu.

Ta sama karta może być wykorzystana jednocześnie do utworzenia kilku kombinacji, na przykład pary i szeregu.

Uwaga! Układy można tworzyć wyłącznie z kart, które wyłożono na stół!

1

Przykład: Dozwolony jest szereg: kapitan sił powietrznych, major sił lądowych, podpułkownik, komandor 1 bądź para: admirał i generał broni sił powietrznych 2.

2

Za każdy zebrany układ gracz awansuje i przesuwa swój pionek na planszy o odpowiednią liczbę pól (patrz ramka).

para

awans o **jeden** stopień

szereg 3 kart

awans o **trzy** stopnie

szereg 4 kart

awans o **cztery** stopnie

szereg 5 (lub więcej) kart

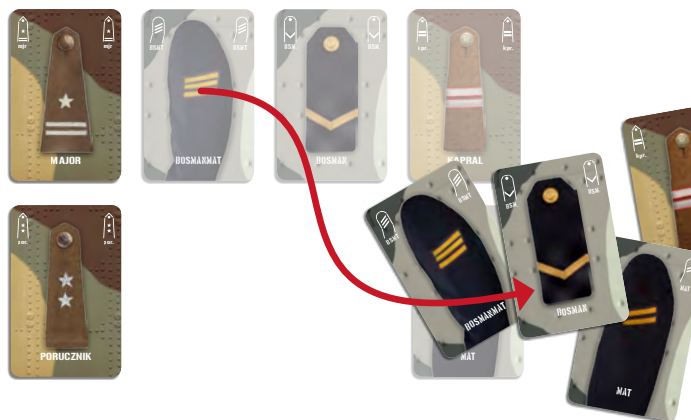
awans o **pięć** (lub więcej) stopni – za każdą kolejną kartę o stopień

7

Przykład: Gracz zdołał połączyć karty na stole w dwa układy: szereg złożony z 3 kart **1** i parę **2**. Awansuje więc o 3 stopnie za szereg oraz o jeden stopień za parę, osiągając w ten sposób stopień plutonowego.

Każdą kartę, która została wykorzystana w choćby jednym układzie, należy odrzucić (np. do pudełka). Odrzuconych kart nie wolno oglądać w trakcie partii z wyjątkiem chwili, gdy korzystamy z karty żandarmerii (ponizej).

Przykład: Karty wykorzystane w układach zostają odrzucone. Na stole zostają karty porucznika oraz majora sił lądowych, które będzie można wykorzystać do tworzenia układów w kolejnej fazie awansu.

Uwaga! Zwycięzca starcia może pominąć fazę awansu. Mając w ręku silną kartę, czasem warto zaryzykować, aby w następnej turze uzyskać awans o więcej stopni.

Fazę awansu pomija się, jeśli wyłożone odkryte karty uniemożliwiają stworzenie jakiegokolwiek układu.

Przykład: Na stole znajdują się karty porucznika oraz majora sił lądowych. Do utworzenia najmniejszego szeregu liczącego 3 karty brakuje kapitana (lub kapitana marynarki).

Uzupełnienia

Po zakończeniu fazy awansu gracze dobierają tyle kart z własnego stosu, aby mieć ich w ręce 3 (jak na początku rozgrywki).

Jeśli w stosie jest zbyt mało kart, by uzupełnić karty na rękę, gracze dociągają ich tyle, ile mogą. Jeśli stosy się wyczerpały, gracze kontynuują grę kartami, które mają w ręku.

Po uzupełnieniu kart rozpoczyna się nowa tura – od fazy starcia.

Uwaga! Jeżeli po fazie awansu nie została na stole ani jedna odkryta karta, przed rozpoczęciem nowej tury gracze wykładają na stół po 1 karcie ze swojego stosu.

Koniec gry

Gra kończy się natychmiast, gdy zostanie spełniony jeden z warunków:

- jeden z graczy awansuje na marszałka Polski,
- gracze zużyli wszystkie karty, jakie mieli w ręku, i nie mogą dociągnąć kart, bo ich stosy się wyczerpały,
- w fazie uzupełnień należy wyłożyć po 1 karcie na stół, ale stosy graczy się wyczerpały.

Wygrywa ten gracz, który awansował na najwyższy stopień.

Żandarmeria

Nowością w III wydaniu gry „Awans” jest **karta żandarmerii**, obecna w każdej talii.

Karta ta przegrywa wszystkie starcia (nie ma żadnego stopnia wojskowego), ale w zamian pozwala wziąć na rękę jedną z wcześniej zagranych kart, która została odrzucona.

Po wyłożeniu karty żandarmerii, w fazie uzupełnień gracz wybiera spośród kart odrzuconych 1 kartę należącą do jego talii i bierze ją z powrotem na rękę. Następnie odrzuca kartę żandarmerii.

Uwaga! Jeśli kartę żandarmerii dociągnęliśmy na rękę podczas przygotowań do gry, możemy wymienić 3 początkowe karty na inne. Należy wówczas pokazać przeciwnikom

swoje karty (żandarmerię i dwie pozostałe), odłożyć je na bok i dobrać 3 nowe karty, aby utworzyć z nich nowy zestaw początkowy. Pozostałe karty (z kartą żandarmerii) należy połączyć z resztą talii i potasować, aby utworzyć nowy stos dobierania.

Podobnie, jeśli przed rozpoczęciem gry wyłożyliśmy przed sobą kartę żandarmerii, należy ją odłożyć na bok, wyłożyć na stół nową kartę, a kartę żandarmerii połączyć z resztą talii i potasować.

Remis w przypadku rozgrywki trzyosobowej

W przypadku rozgrywki trzyosobowej:

- w każdym starciu biorą udział wszyscy gracze – nie tylko ci, którzy zremisowali,
- starcie może wygrać gracz, który za pierwszym razem zagrał najniższą kartę, jeśli w powtarzanym starciu jego karta będzie najwyższa,
- może wystąpić remis o drugie miejsce, który nie ma znaczenia dla wyniku starcia i należy go zignorować.

Przykład z rozgrywki trzyosobowej: Jeśli podczas starcia zostaną odsłonięte karty kaprala sił lądowych, komandora i pułkownika sił lotniczych, starcie należy powtórzyć, ponieważ nie można wyłonić zwycięzcy.

W drugim podejściu gracze odkrywają karty podpułkownika sił lądowych, mata i kaprala sił lotniczych. Starcie zwycięża gracz grający piechotą. Remis o drugie miejsce ignorujemy.

Warianty

„Wojna” dla najmłodszych

Gracze nie mają kart w ręku. Rozgrywka jest maksymalnie uproszczona.

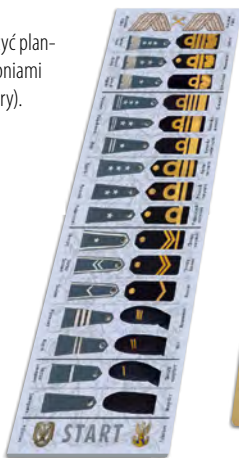
1. **Starcie** – co turę każdy z graczy odkrywa po 1 karcie ze swojego stosu i kładzie ją odkrytą przed sobą, zakrywając kartę z poprzedniej tury. Wygrywa wyższa szarża. W przypadku remisu odkrywa się kolejną kartę.
2. **Awans** – gracz, który wygrał starcie, przesuwa swój pionek o jedno pole na planszy.
3. **Uzupełnienia** – pomija się.

Gra kończy się po wyczerpaniu stosów kart. Wygrywa ten, kto po ostatnim starciu będzie miał najwyższy stopień.

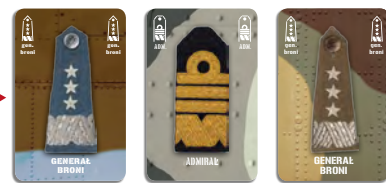
Wariant „Mat” (2–8 graczy)

Na początku rozgrywki najstarszy z graczy łączy wszystkie talie i tasuje, po czym wyklada na stół 15 odkrytych kart (na ramiennikami do góry), układając je w prostokąt 3 × 5 kart.

Obok kart należy położyć planszę do gry (stroną ze stopniami marynarki wojennej do góry).

Przykład: Gracz zauważył 3 karty równe stopniem: Generała broni sił lotniczych, admirała i generała sił lądowych. Głośno wykrzykuje „Mat!”, wskazuje równe stopniem karty i zabiera je ze stołu, aby odłożyć na stosie przed sobą.

Na dany znak wszyscy gracze zaczynają jednocześnie szukać układu dokładnie 3 kart, które stanowią szereg lub trójkę (trójka to 3 karty równe stopniem). Jak w zasadach podstawowych, układy można tworzyć z kart różnych rodzajów wojsk.

Ten, kto pierwszy zauważy szereg bądź trójkę, krzyczy głośno „Mat!” i zabiera karty tworzące punktowany układ. Puste miejsca należy od razu uzupełniać nowymi kartami ze stosu.

Uwaga! Jeżeli pośród odkrytych kart nie ma szeregu bądź trójki, lub przez dłuższy czas gracze nie są w stanie znaleźć żadnego układu, należy wyłożyć 3 kolejne karty.

Po znalezieniu szeregu bądź trójki w 18 kartach, nie należy dokładać kart do pozostałych 15, chyba że znów nie będzie można odnaleźć żadnego szeregu ani trójki.

Gracz, który się pomylił i wskazał niepoprawny układ, traci kolejkę i nie może zgłaszać układów do momentu, gdy któryś z pozostałych graczy nie znajdzie poprawnego szeregu lub trójki. Wtedy wraca do gry.

Gra się kończy, gdy po wyłożeniu ostatnich kart ze stosu nie można już utworzyć żadnego układu. Wygrywa gracz, który znalazł najwięcej układów 3 kart.

Krótką opowieść o mundurach Wojska Polskiego w II Rzeczypospolitej

„Wszyscy jesteście równi wobec ofiar, jakie ponieść macie. Wszyscy jesteście żołnierzami. Nie naznaczam szarż, każę tylko doświadczyć wśród was pełnić funkcje dowódców. Szarże uzyskacie w bitwach. Każdy może zostać oficerem, jak również każdy oficer może znów zejść do szeregowców, czego oby nie było...”

Janusz Piłsudski, przemówienie do złączonych w kompanię kadrową oddziałów związków i drużyn strzeleckich 3 sierpnia 1914 r. w „Oleandrach” w Krakowie

Taka wizja „demokratycznego” wojska była jednak mrzonką, realną jedynie w warunkach spontanicznego zrywu. Hierarchiczna struktura armii jest przecież zasadą konieczną do jej sprawnego funkcjonowania. Regulamin służby wewnętrznej był jedną z pierwszych lektur młodego poborowego w okresie II Rzeczypospolitej. W wersji regulaminu opublikowanej na początku lat trzydziestych czytamy: „Cechą podstawową wojska jest stopniowe podporządkowanie się poszczególnych żołnierzy od szeregowca aż do najwyższego przełożonego. W służbowym wystąpieniu chociażby dwóch żołnierzy zawsze istnieje rozkazujący i wykonawca. Dla ustalenia czynności dowodzenia istnieją szczeble starszeństwa i przełożenstwa”.

Stopnie wojskowe

Po odzyskaniu w 1918 r. przez Polskę niepodległości należało stworzyć polską armię. W czasie I wojny światowej i krótko po niej istniało kilka polskich formacji zbrojnych (m.in. Legiony Polskie, Armia Polska we Francji, Polska Siła Zbrojna, oddziały polskie w Rosji, Armia Wielkopolska). Każda z tych formacji używała innych mundurów i stosowała odmienne systemy oznaczeń stopni, umieszczanych w różnych miejscach mundurów: na kołnierzach, rękawach i naramiennikach. Przed Ministerstwem Spraw Wojskowych stanęło niełatwe zadanie połączenia tych formacji w jednolite Wojsko Polskie. Polski system stopni wojskowych (hierarchia i nazewnictwo) składał się z 17 stopni i opierał się na systemie przyjętym w innych armiach świata. Stopnie były podzielone na dwie zasadnicze grupy: szeregowych i oficerów. Wśród szeregowych wyróżniano szeregowych i podoficerów. Oficerów dzielono na młodszych, sztabowych i generałów.

Zarówno silne przywiązanie do tradycji, jak i poczucie pewnej odrębności zaowocowało używaniem – w zależności od rodzajów broni – różnych nazw tego samego stopnia. Mogło to teoretycznie doprowadzić do spotkania strzelca z szeregowcem, legionistą, saperem, strzelcem pancernym, szwoleżerem, ułanem, strzelcem konnym i kanonierem, podczas którego wszyscy nosiliby identyczne oznaczenia na naramiennikach!

Ten pozorny chaos był jednak uregulowany odpowiednimi przepisami: „Bez względu na różnice nazw poszczególnych stopni (...), nie ma między stopniami równymi żadnego stosunku podrzędności ani nadrzędności, wszystkie stopnie równe są między sobą współrzędne”.

Rodzaj broni							
Nazwa zasadnicza	szeregowiec	starszy szeregowiec	kapral	plutonowy	sierżant	starszy sierżant	chorąży
Piechota	strzelec	starszy strzelec	kapral	plutonowy	sierżant	starszy sierżant	chorąży
Pułki piechoty legionów	legionista	Starszy legionista	kapral	plutonowy	sierżant	starszy sierżant	chorąży
Artyleria	kanonier	bombardier	kapral	plutonowy	ogniomistrz	starszy ogniomistrz	chorąży
Kawaleria	szwoleżer/ ułan/strzelec konny	starszy szwoleżer/ ułan/strzelec konny	kapral	plutonowy	wachmistrz	starszy wachmistrz	chorąży
Saperzy	saper	starszy saper	kapral	plutonowy	sierżant	starszy sierżant	chorąży
Broni pancerna	strzelec pancerny	starszy strzelec pancerny	kapral	plutonowy	sierżant	starszy sierżant	chorąży
Zandarmeria	–	–	zandarm	starszy zandarm	wachmistrz	starszy wachmistrz	chorąży
Służba uzbrojenia	kanonier	bombardier	podmajstrz wojskowy	młodszy majster wojskowy	majster wojskowy	starszy majster wojskowy	werkmistrz/ zbrojmistrz

Osobnym zagadnieniem jest nazewnictwo stopni używanych przez duszpasterzy wojskowych różnych wyznań. Formalnie od 1922 r. stopnie wojskowe duszpasterzy miały swoją odrębną tytulaturę wynikającą z pełnionej funkcji i odpowiedniki w stopniach wojskowych, chociaż z reguły duszpasterze niekatolicycy otrzymywali stopnie niższe. W 1937 r. decyzją prezydenta RP kapelani otrzymali stopnie oficerskie.

stopień	DUSZPASTERSTWO				
	katolickie	ewangelickie	prawosławne	żydowskie	muzułmańskie
kapitan	kapelan	kapelan	kapelan	rabin	imam (13. puł)
major	starszy kapelan	starszy kapelan	starszy kapelan	starszy rabin II kl.	–
podpułkownik	proboszcz	proboszcz	proboszcz	starszy rabin I kl.	–
pułkownik	działek	senior	protoprezbiter	naczelny rabin	–
generał brygady	działek generalny	–	–	–	–
generał dywizji	biskup polowy	–	–	–	–

Mundur wojsk lądowych

Wszelkimi zagadnieniami związanymi z projektem nowego polskiego munduru wojskowego, takimi jak kolor i krój, oznaczenia (wygląd) stopni itp., zajmowała się Komisja Ubiorcza. W toku prac zdecydowała, że dystynkcje wojskowe będą umieszczane na naramiennikach. Polską cechą wyróżniającą było noszenie oznaczeń szarż także na nakryciach głowy.

Z doświadczeń pól bitewnych I wojny światowej wynikało, że oznaczenia stopni muszą pozwalać na odróżnienie stopnia jednym rzutem oka. Opracowany w 1919 roku prosty i przejrzysty system zasadniczo jest stosowany do dziś¹. Na przykład rekrut, widząc gwiazdki na naramienniku, wiedział, że ma do czynienia z oficerem².

Do wybuchu II wojny światowej przeprowadzono nieznaczne modyfikacje: w 1926 r. zmieniono kolorystykę galonów stopni podoficerskich z karmazynowych na białometalowe z karmazynową krawędzią, a w 1938 r. zmodyfikowano wygląd stopni sierżantów, wprowadzając tzw. krokiewki, czyli naszywki w kształcie otwartego trójkąta³.

Zmiany naramienników w latach 1919–1938 na przykładzie stopni sierżanta i starszego sierżanta

Inne elementy munduru

Jeden rzut oka na fotografię przedwojennych mundurów (choćby te zamieszczone w części biograficznej niniejszej instrukcji) pokazuje, że oznaczenia stopni nie były jedynymi elementami zdobiącymi polski mundur. Każdy, kto należy do jakiegokolwiek grupy, chce wyglądem zasygnalizować przynależność do niej. Jest to zjawisko dotyczące w zasadzie wszystkich grup czy warstw społeczeństwa. Dobrze wiedzą o tym rodzice, walczący (z reguły bezskutecznie) z dziwnymi ich zdaniem fryzurami czy strojami

swoich dzieci, identyfikujących się z taką czy inną subkulturą lub grupą. W przypadku wojska zjawisko to występuje może nawet silniej ze względu na wyraźne i jednoznaczne podziały na rodzaje broni czy poszczególne jednostki. Żołnierze domagali się zatem, co oczywiste, możliwie zindywidualizowanych oznaczeń dla swych jednostek. Postulaty te spotykały się zresztą z poparciem ich dowódców, którzy znakomicie zdawali sobie sprawę, że prawo do własnych barw podnosi prestiż jednostki (i ich samych przy okazji), a samoidentyfikacja żołnierzy i dumą z własnej jednostki bardzo dobrze wpływa nie tylko na morale, ale przekłada się także na sprawność w polu.

Doświadczenia I wojny światowej wskazywały jednak, że w warunkach pola walki oficerowie powinni jak najmniej odróżniać się od szeregowych (utrudniało to przeciwnikowi eliminację kadry dowódczej), a wymogi tajemnicy wojskowej kazały ukrywać oznaki przynależności do konkretnej jednostki.

Dla pogodzenia tych dwóch tendencji wprowadzono dwa mundury: polowy i garnizonowy⁴ (rozwiązanie to nie było zresztą niczym nowym). Mundur polowy (bojowy) z czasem został ujednoczony, tak że jedynymi oznaczeniami, jakie na nim umieszczano, były stopnie na naramiennikach. Mundur garnizonowy służył we wszystkich innych sytuacjach poza walką i poligonem. W związku z tym można było na nim umieszczać takie ozdoby, jak odznaczenia, oznaki pułków, oznaczenia specjalności czy rodzajów broni⁵. Właśnie w tych mundurach najczęściej fotografowali się wojskowi z tego okresu.

Na takich zdjęciach postronny obserwator najczęściej przede wszystkim zauważa wężyk na kołnierzu. Był on chyba najbardziej charakterystycznym elementem

Mundury oficerów kawalerii polowy (tu góry) i garnizonowy

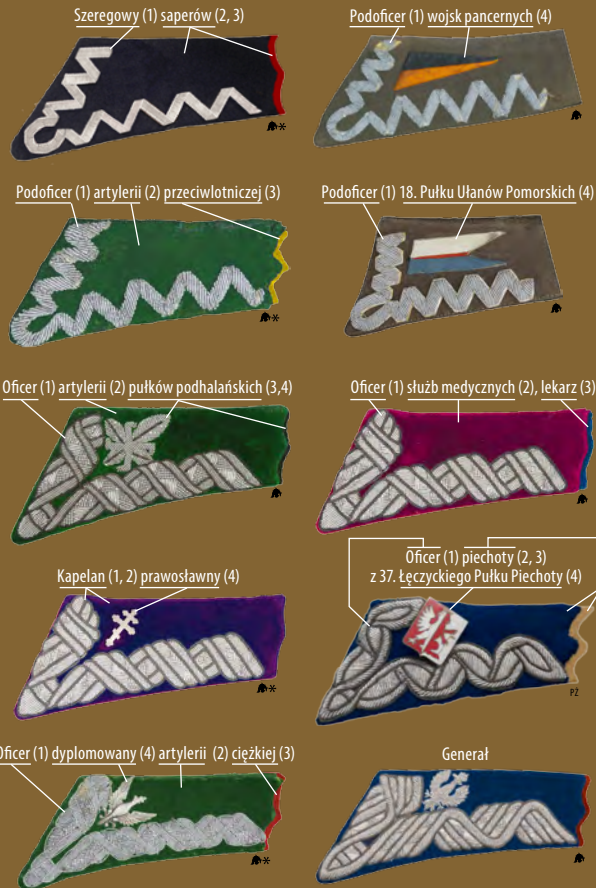
1 Największe zmiany w polskim systemie przeprowadzili po wojnie komuniści, powiększając liczbę stopni wojskowych.
2 Wyjątkiem byli chorążowie, którzy, zaliczając się do podoficerów, mieli prawo do pewnych atrybutów oficerskich, jak gwiazdka na naramienniku, pas z poprzeczką (tzw. koalicyjka) i oficerski wężyk na kołnierzu.
3 Na prezentowanym w grze naramienniku starszego sierżanta pod dwiema krokiewkami wyraźnie widać ciemniejszy pionowy pasek, pozostały po odpruconiu pionowej wstążki w momencie zmiany formy stopnia. Starsza forma stopnia widnieje na archiwalnym portrecie Narcyza Łopianowskiego na s. 40.

4 Ze względów oszczędnościowych oba mundury miały ten sam krój. Mundur polowy był po prostu pozbawionym ozdób mundurem garnizonowym.

5 Mundur garnizonowy w zależności od potrzeby i liczby umieszczonych na nim ozdób stawał się mundurem: służbowym, pozasłużbowym (codziennym) lub wieczorowym (salonowym). Z przyczyn oszczędnościowych komisje ubiorcze konsekwentnie odrzucały postulaty wprowadzenia odmiennych mundurów galowych.

Przykładowe patki i kołnierze

Elementy patki lub kołnierza: 1. Wężyk; 2. Kolor patki oznaczający rodzaj bronii lub służb (nieużywane w formacjach kawalerii, artylerii konnej i broni pancernej); 3. Wypustka formacji w ramach danej bronii (nieużywane w formacjach kawalerii, artylerii konnej i broni pancernej); 4. Emblem

zdobiącym przedwojenny mundur garnizonowy. Wężyki wywodziły się z tradycji legionowej i różniły się zależnie od grupy: wężyk szeregowców był regulaminowo naszywany z białometalowej wstążki szerokości 5 mm; podoficerowie nosili podobny, ale haftowany srebrną nicią. Oficerowie (w tym także chorążowie) i generałowie mieli wężyki z odpowiednio trzech lub pięciu pasków, srebrne, ułożone w rzadkie załamania.

Kpt. leg. Tadeusz Piskor ok. 1916 r. Dobrze widoczny wężyk na kołnierzu.

W załamaniu wężyka można było niekiedy spotkać symbole nawiązujące do tradycji pułku lub regionu, w którym on stacjonował (np. pułki podhalańskie nosiły swastykę na gałązce jedliny). U szeregowców i podoficerów były metalowe, u oficerów – barwnie emalowane lub haftowane srebrną nicią. Oficerowie dyplomowani (tj. tacy, którzy ukończyli Wyższą Szkołę Wojenną) i generałowie i nosili w tym miejscu miniaturowe srebrne orły (różne dla oficerów i generałów).

Herb ziemi łęczyckiej z kołnierzy szeregowca (po lewej) i oficera (po prawej) 37. Łęczyckiego Pułku Piechoty

Wężyki najczęściej umieszczano na patkach (zwanych też łapkami), czyli kolorowych naszywkach nakładanych na przednie części kołnierza kurtki mundurowej⁶. Patka z reguły miała przy tylnej krawędzi wypustkę w odmiennym kolorze. Kolorystyka patek nawiązywała do barw mundurów polskich z ostatnich lat I Rzeczypospolitej, okresu napoleońskiego oraz powstania listopadowego i oznaczała rodzaje wojsk. I tak np. patki piechoty były granatowe z żółtą wypustką, saperów – czarne ze szkarłatną wypustką, a artylerii – zielone. Poszczególne formacje tego ostatniego rodzaju broni oznaczano innym kolorem wypustki: czarne nosiła

Granatowo-żółte barwy munduru piechoty (po lewej) i zielono-czarne munduru artylerii (po prawej) z okresu Królestwa Polskiego 1815–1831.

⁶ Kurtką mundurową nazywa się, wbrew potocznemu rozumieniu tego terminu, zasadniczą wierzchnią część munduru. Na przykład na s. 21 i 26 niniejszego opracowania przedstawiono właśnie kurtki, uzupełnione o czapki oraz elementy ozdobne.

Sposób umieszczenia patki na kołnierzu na przykładzie munduru oficera piechoty

artyleria lekka, czerwone – ciężka, żółte – przeciwlotnicza. Generałowie, niezależnie od rodzaju broni, nosili patki granatowe z czerwoną wypustką – co także nawiązywało do kolorystyki mundurów historycznych. Łącznie można było spotkać prawie 40 rodzajów patek. Na kołnierzach płaszczy zamiast patek noszono dwa cienkie paski w kolorze patki i wypustki. Od 1930 r. stosowano także otoki czapek w kolorze patek. Wyjątek stanowili generałowie, którzy nosili otoki w kolorze ogólnowojskowym (khaki).

Patek nie stosowano w kawalerii – w pułkach ułanów, szwoleżerów, strzelców konnych i artylerii konnej. Naszywały one wężyki bezpośrednio na kołnierz wraz z miniaturami dwu- lub trójbarwnych proporczyków pułkowych. Co prawda w 1919 r. wydano przepis wprowadzający jednolite karmazynowe patki (z wypustkami białymi dla szwoleżerów i zielonymi dla strzelców konnych), których kolory nawiązywały do barw mundurów z okresu napoleońskiego, ale przywiązanie do barw pułkowych było w kawalerii tak silne, że przepis ten został przez żołnierzy tych formacji zlekceważony. Opór okazał się tak duży, że w lipcu 1920 r. dowództwo ustąpiło, oficjalnie sankcjonując *status quo*. Podobnie wyglądały kołnierze w broni pancernej, z tym że noszono tam, niezależnie od oddziału, miniaturę trójkątnego proporczyka w kolorach czarno-pomarańczowych.

Kolejnym elementem budującym poczucie identyfikacji żołnierzy z macierzystym pułkiem były umieszczane na naramiennikach (oprócz oznak stopnia) tzw. cyfry pułkowe. Z reguły był to numer pułku, ale w oddziałach, które miały swoich patronów lub tzw. honorowych szefów, zamiast cyfr noszono inicjały patrona bądź szefa. U szeregowców i podoficerów elementy te były z reguły wycinane z blachy, a u oficerów – wyszywane srebrną nicią.

Oprócz cyfr pułkowych stosowano także odznaki pamiątkowe. Zwyczaj ich nadawania wywodził się z Legionów Polskich i tradycyjnie noszono je na kieszeni na lewej piersi. Ich symbolika z reguły nawiązywała do historii pułku, miejsca jego stacjonowania lub rodzaju

Naramiennik starszego szeregowego z lat 1919–1926 z 1. Pułku Artylerii Ciężkiej

Naramiennik porucznika 8. Pułku Ułanów ks. Józefa Poniatowskiego [nazwa własna jednostki] z inicjałami: litery JP i mitra książęca

Elementy munduru garnizonowego

na przykładzie munduru rotmistrza 1. Pułku Ułanów Krehowieckich

Kolor otoku w jednym z kolorów proporczyka pułkowego

Miniatura proporczyka pułkowego

Wężyk oficcerski (↔ s. 18)

Baretki odznaczeń (Krzyż Niepodległości, Medal X-lecia Odzyskanej Niepodległości, Medal za Długoletnią Służbę, ↔ s. 27)

Odznaka pamiątkowa 1. Pułku Ułanów Krehowieckich (↔ s. 41)

Cyfra pułkowa „1” na naramienniku

Poprzeczka do pasa głównego (koalicyjka) i pas z dwubólcową klamrą (przysługujące od stopnia chorążego)

bronii⁷. Podobny charakter miały odznaki pamiątkowe szkół wojskowych. Zasady nadawania odznak były ściśle regulowane: żołnierze zawodowi otrzymywali je po dwóch latach nienagannej służby, niezawodowi po roku, a dowódcy pułków – w momencie objęcia stanowiska. Zdarzały się również sytuacje, że odznakę nadawano cywilom szczególnie zasłużonym dla oddziału. W większości przypadków odznaki oficerskie były emaliowane, a żołnierskie wykonywano z metalu. Jednorazowo na mundurze można było nosić do trzech odznak.

W rzeczywistości polski mundur nie zawsze wyglądał tak, jak opisano powyżej. Ewolucja on właściwie przez całe dwudziestolecie międzywojenne, choć można wyróżnić trzy główne momenty zmian: rok 1919, połowę lat dwudziestych i lata 1935–1937. Zamieszanie wywoływały okresy przejściowe przy wprowadzaniu w życie przepisów o zmianie elementów umundurowania, stosowany przez część żołnierzy (głównie oficerów) bierny opór wobec mniej popularnych rozporządzeń, a także nieprecyzyjność niektórych przepisów, w połączeniu z faktem, że większość oficerów zamawiała mundury i ich ozdoby (zwłaszcza hafty) indywidualnie, u różnych rzemieślników.

Marynarka Wojenna

W formowaniu stopni wojskowych obowiązujących w polskiej marynarce wojennej, ich nazw i wyglądu stały się dwie koncepcje: tworzenia „systemu narodowego” (zakładająca wprowadzenie w marynarce systemu obowiązującego w wojskach lądowych) oraz nawiązania do tradycji i zwyczajów międzynarodowych. Ostatecznie na początku lat dwudziestych zwyciężyła ta druga. W rezultacie mundur polskiej marynarki wojennej niewiele różnił się od umundurowania stosowanego w innych krajach. Zdecydowano

Bluza mała z oznaczeniem specjalności elektrotechnika

7 Np. na odznace 26. Pułku Ułanów Wielkopolskich im. hetmana Jana Karola Chodkiewicza (s. 45) widnieją cyfra 215 i data 1920, czyli numer pułku z okresu wojny polsko bolszewickiej i rok jego sformowania, 2. Chełmski Pułk Artylerii Ciężkiej (s. 43) miał herb Chełma, a 11. Karpacki Pułk Artylerii Lekkiej (s. 39) zielone i czarne barwy artylerii lekkiej.

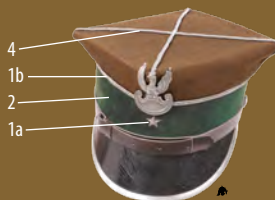
Przykładowe czapki garnizonowe i ich elementy

Rogatywka garnizonowa generała brygady

Rogatywka garnizonowa pułkownika
1. Pułku Strzelców Konnych

Rogatywka garnizonowa
podporucznika artylerii

Rogatywka garnizonowa rotmistrza
1. Pułku Ułanów Krechowickich

Czapka garnizonowa majora lotnictwa

Czapka garnizonowa letnia komandora
podporucznika Marynarki Wojennej

Czapka garnizonowa szeregowego Straży Granicznej
Okrągłe czapki garnizonowe w wojskach lądowych noszone w: pułkach szwoleżerów, Korpusie Ochrony Pogranicza i Morskim Dywizjonie Żandarmerii

1. Oznaczenie stopnia:

- a) symbole na otoku; b) pojedynczy srebrny galon na otoku, oznaczający oficerów młodszych; c) podwójny galon na otoku lub daszku, oznaczający oficerów sztabowych
2. Otok w barwie broni lub służby
3. Otok w barwie pułkowej (formacje kawaleryjskie)
4. Srebrne galony na denku przysługujące oficerom

Przykładowe oznaki specjalności od lewej: torpeda-miner, artylerzysta morski, elektrotechnik, maszynista

naramiennikach, choć jedynie na kurtkach letnich (białych) i płaszczach. Cechę polskiego munduru stanowiło umieszczenie oznaczeń szarż na czapkach oficerskich.

Dodatkowych oznaczeń było niewiele. Oznaki specjalności nosili tylko marynarze (do stopnia bosmanmata włącznie), naszyte na rękawach, nad oznakami stopni. Z kolei u oficerów kolorową taśmą wszywaną pomiędzy galony na rękawach lub naramiennikach oznaczano przynależność do jednego z korpusów lub grup.

Specyfiką Marynarki Wojennej, związaną bezpośrednio z systemem oznaczania stopni, była mnogość umundurowania. Ze względu na międzynarodowy charakter morski wprowadzono kilka typów mundurów uroczystych, tak więc w 1933 r. oficerowie, w zależności od okoliczności, używali ośmiu zestawów umundurowania (galowy,

Przykładowe oznaczenia korpusów oficerskich. Od lewej: oficer morski (porucznik marynarki), rzeczno-brzegowy (kapitan marynarki), oficer techniczny (komandor podporucznik)

Kurtka zimowa bosmana

Surdut galowy porucznika marynarki

służbowy/wieczorowy, codzienny A i B, desantowy, letni służbowy, letni codzienny i letni desantowy), szarże niższe – sześciu (bez galowego i służbowego).

Mundur lotniczy

Lotnictwo w II RP stanowiło część wojsk lądowych. Elementem wyróżniającym je spośród innych rodzajów broni były żółte patki i żółty otok rogatywki. Zupełnie nowy uniform wprowadziła ogólnowojskowa reforma mundurowa w roku 1936. Był to mundur w kolorze szaroniebieskim (określanym jako stalowy; nie zmienił się on do dziś). Oficerowie i chorążowie lotnictwa otrzymali kurtki kroju angielskiego, czyli z wykładanym kołnierzem, uzupełnione o koszulę z krawatem. Szeregowcy i pozostali podoficerowie mieli kurtki ze stojąco-wykładanym kołnierzem zapinanym pod szyją. Otoki czapek o okrągłych denkach były jednolicie czarne. Wyróżnikiem lotnictwa stał się też orzeł na czapce – do orła wojskowego dodano skrzydła husarskie⁸. Szeregowcy i podoficerowie mieli orły wykonane z metalu, a oficerowie haftowane srebrnymi nićmi.

Mundur służbowy oficera lotnictwa (por. s. 26)

Innym elementem wyróżniającym były odznaki specjalności, z których najbardziej charakterystyczna jest tzw. gapa lotnicza. Przypinało się ją na piersi nad lewą kieszeń. Zaprojektowana w 1919 r., jako odznaka pilota, zasadniczo przedstawiała srebrnego orła z rozłożonymi skrzydłami, trzymającego w dziobie wieniec laurowy. Gapa obserwatora (nawigatora) była złota i miała dodatkowo błyskawicę, wychodzące spod dzioby orła. Odznaki różniły się w zależności od typu: odznaki II klasy nie miały wienca, a połowe miały wieniec w zielonym kolorze. Pułkowe odznaki pamiątkowe noszono na zasadach ogólnowojskowych (na kieszeni na lewej piersi), choć w lotnictwie częściej noszono odznaki pamiątkowe poszczególnych eskadr.

Odnaka pilota II klasy (srebrna bez wienca)

Odnaka obserwatora I klasy (złota z wierceniem)

Polowa (bojowa) odznaka pilota (srebrna z zielonym wierceniem)

⁸ Orła takiego przedstawiono na rewersach kart talii lotniczej gry „Awans”.

Elementy munduru garnizonowego

na przykładzie munduru podpułkownika dyplomowanego lotnictwa 1. Pułku Lotniczego

Oficerski orzeł lotniczy (haftowany srebrną nicią)

Podwójny sznur naramienny dla oficerów dyplomowanych pełniących funkcje sztabowe.

Odnazka pamiątkowa Wyższej Szkoły Wojennej (⇔ s. 59)

Oznaczenie stopnia (dwa srebrne galony na daszku odpowiadają dwóm galonom na naramienniku)

Orzeł na kołnierzu oznacza oficera dyplomowanego (⇔ s. 19)

Odnazka pilota I klasy (⇔ s. 25)

Odnazka pamiątkowa 1. Pułku Lotniczego

Oficerski pas z poprzeczką

26

Odnaczenia

W całym wojsku obowiązywały jednolite przepisy dotyczące odnadczeń. Noszono je na lewej piersi, przypinane nad kieszeńią. Na okazji szczególnie uroczyste należało przypinać wszystkie odnadczenia, na codziennym mundurze garnizonowym noszono jedynie baretki (wąskie wstążki w kolorach wstęgi odnadczenia). Wyjątkiem był Order Virtuti Militari, który noszono zawsze w pełnej formie, tzn. krzyża na wstędze. Odnadczenie to, podobnie jak Krzyż Walecznych, można było nosić na płaszczu lub pelerynie w postaci wstążki orderowej, przeciągniętej przez trzecią od góry dziurkę od guzika. Odnadczenia przypinano w kolejności według starszeństwa, najpierw polskie, potem obce (jest to zasada uniwersalna, stosowana na całym świecie do dziś). Niepisany obyczaj zabraniał noszenia odnadczeń państw zaborczych, które posiadała wielu oficerów (np. gen. Kutrzeba odznaczony był niemieckim Krzyżem Żelaznym).

Żołnierze, którzy odnieśli rany w czasie walk, mieli prawo umieszczania nad odnadczeniami lub baretkami Odnaki Honorowej za Rany i Kontuzje. Miała ona formę poziomej wstążki (szerokości niecałych 2 cm) w kolorach wstęgi Orderu Virtuti Militari, z umieszczonymi na niej srebrnymi gwiazdkami, których liczba odpowiadała liczbie odniesionych ran.

Zasadniczo system orderowy II Rzeczypospolitej został przejęty przez PRL (tu z pewnymi ideologicznymi zmianami), a potem przez III RP. Poniżej przedstawimy

Order Virtuti Militari V klasy

Krzyż Niepodległości

Krzyż Oficerski (IV klasy) Orderu Odrodzenia Polski

Krzyż Walecznych

Srebrny Krzyż Zasługi

Krzyż Zasługi Wojsk Litwy Środkowej

27

Oznaka Honorowa za Rany i Kontuzje
(tu: 3 zranienia) *

Krzyż na Śląskiej Wstędze
Waleczności i Zasługi
(I stopnia)

Medal Pamiątkowy
za Wojnę 1918–1921
dp*

Medal Dziesięciolecia
Odzyskanej Niepodległości

Srebrny Medal za
Długoletnią Służbę
dp

Broń biała

Stanowiła bardzo istotny wyróżnik oficerskiego wyglądu. Dlatego też, choć formalnie była elementem uzbrojenia, a nie umundurowania (o którym traktuje niniejsze opracowanie), wypada o niej napisać kilka słów.

jednak kilka odznaczeń charakterystycznych tylko dla Polski międzywojennej.

Krzyż Niepodległości – ustanowiony w 1930 r. i nadawany osobom, które zasłużyły się czynnie dla niepodległości Polski do 1921 r. (z wyjątkiem wojny polsko-bolszewickiej). Nadawano go w formie (w zależności od zasług) Krzyża z Mieczami, Krzyża i Medalu. Po 1989 r. ma on kontynuację jako Order Krzyża Niepodległości, a bezpośrednio do niego nawiązuje Krzyż Wolności i Solidarności.

Krzyż Zasługi Wojsk Litwy Środkowej – ustanowiony w 1922 r. dla uhonorowania wybitnych zasług walczących z wojskami litewskimi na Wileńszczyźnie w 1920 r.

Krzyż na Śląskiej Wstędze Waleczności i Zasługi – ustanowiony w 1921 r. i nadawany uczestnikom powstań śląskich. Pierwszy stopień odznaczenia przysługiwał osobom biorącym bezpośredni udział w walkach powstańczych.

Medal Pamiątkowy za Wojnę 1918–1921 – ustanowione w 1928 r. odznaczenie cywilne i wojskowe przyznawane uczestnikom walk o niepodległość i zabezpieczania granic Polski, którzy byli czynnymi żołnierzami, zostali ranni lub polegli.

Medal Dziesięciolecia Odzyskanej Niepodległości – odznaczenie cywilne, ustanowione w 1928 r., dla obywateli, którzy w latach 1918–1928 nienagannie sprawowali służbę państwową (w tym czynną służbę wojskową).

Zasadniczo noszenie broni białej do munduru garnizonowego było obowiązkowe. Ze względu na narodową tradycję podstawowym typem takiej była broń szable. Dość szybko, bo w 1924 r., oficerowie lotnictwa i broni pancernej, ze względu na specjalne warunki służby, otrzymali kordziki oficerskie. W 1932 r. rozszerzono prawo ich noszenia na jednostki artylerii motorowej, przeciwlotniczej i wojska samochodowe. Kordziki przyjęto również w Marynarce Wojennej, choć w celach reprezentacyjnych stosowano tam odrębny typ broni, pałasz marynarski.

W niektórych rodzajach broni przywilej noszenia broni bocznej z czasem rozszerzono także na podoficerów. Bagnet w charakterze broni białej nosiły szarże niższe (z wyjątkiem kawalerii i artylerii konnej, w których, co oczywiste, noszono szable).

Szabla oficerska wz. 21/22

Pałasz oficera marynarki wz. 27

Kordzik oficerski wz. 24

Bagnet wz. 24

Bibliografia

- L. Kukawski, *Kawaleria polska. 1914–1947*, Kutno 1986
- J. Odziemkowski, *Służba duszpasterska Wojska Polskiego 1914–1945*, Warszawa 1998
- J. Piłsudski, *Pisma zbiorowe. Wybranie prac dotychczas drukiem ogłoszonych*, t. IV, Warszawa 1937
- Regulamin służby wewnętrznej (zarys)*, część I i II, Warszawa 1932
- Umundurowanie wojska, marynarki wojennej i przysposobienia wojskowego w Polsce*, oprac. M. Pęczkowski, Warszawa 1935
- H. Wielecki, *Polski mundur wojskowy 1918–1939*, Warszawa 2016
- Z. Żygulski (jun.), H. Wielecki, *Polski mundur wojskowy*, Kraków 1988

JANUSZ KUSOCIŃSKI

1907–1940

Fot. ze zbiorów Muzeum Sportu i Turystyki w Warszawie

30

Urodził się w rodzinie inteligencji o głębokich tradycjach niepodległościowych. Jego ojciec Klemens za swoją działalność patriotyczną podczas zaborów był więziony przez Rosjan. Starsi bracia Janusza polegli: Zygmunt w czasie I wojny światowej we Francji w 1918 r., Tadeusz pod Zamościem podczas wojny polsko-bolszewickiej w 1920 r.

Całe życie Kusocińskiego skupiało się wokół sportu, co przyniosło mu najwyższy laur – złoty medal olimpijski w Los Angeles w 1932 r. Był także dwukrotnym rekordzistą świata, medalistą Mistrzostw Europy, wielokrotnym mistrzem Polski w biegach na dystansach od 3000 do 10 000 m. Był bez wątpienia najlepszym polskim lekkoatletą dwudziestolecia międzywojennego, jednym z trojga polskich sportowców, którym przed II wojną światową udało się stanąć na najwyższym stopniu podium podczas igrzysk olimpijskich.

Kolejnym etapem jego życia były studia w Centralnym Instytucie Wychowania Fizycznego im. Józefa Piłsudskiego w Warszawie (1935–1938), praca nauczyciela wychowania fizycznego i trenera lekkiej atletyki. Do wybuchu wojny pozostał jednocześnie czynnym sportowcem. Był prekursorem specjalnej metody treningowej – treningu interwałowego.

Zasadniczą służbę wojskową odbył Kusociński w latach 1928–1930 w 36. Pułku Piechoty Legii Akademickiej; wojsko opuścił w stopniu kaprała. Z powodu licznych kontuzji, jakich nabawił się podczas kariery sportowej, nie został zmobilizowany w przededniu wojny. Jednak determinacja i poczucie obowiązku sprawiły, iż „Kusy” jako ochotnik wstąpił formowanego po wybuchu wojny 360. Pułku Piechoty. W stopniu plutonowego został przydzielony do 1. plutonu kompanii karabinów maszynowych 2. Batalionu. W obronie Warszawy wyróżnił się walecznością, stanowczością i bohaterstwem. W czasie walk został dwukrotnie ranny. Otrzymał Krzyż Walecznych.

W listopadzie 1939 r. rozpoczął pracę jako kelner w „Karczmie pod Kogutem”. Była to nie tylko restauracja, ale także punkt konspiracyjny Organizacji Wojskowej „Wilki” (OWW). Kusociński (ps. Prawdzic) objął komórkę wywiadu przy Komendzie Okręgu OWW w Warszawie. W grudniu 1939 r. awansował do stopnia podporucznika OWW. 28 marca 1940 r. został aresztowany, podczas przesłuchań torturowano go, lecz nikogo nie wydał. Po blisko trzymiesięcznym śledztwie został 21 czerwca 1940 r. rozstrzelany w masowej egzekucji w Palmirach i tam został pochowany. Znalazł się wśród tysięcy ofiar niemieckiej akcji AB, której celem była zagłada polskich elit.

Na zdjęciu Kusociński ubrany jest w kurtkę wz. 1919, z charakterystycznymi skośnymi dolnymi kieszeniami i bez górnych. Typowy dla tego wzoru mundur jest wysoki stojąco-wykładany kołnierz, wycięty w kąt zbliżony do prostego. Dobrze widoczna żółta wypustka patki oraz kłama jednobolcowego pasa głównego (przysługująca szeregowym i podoficerom).

Odnaka pamiątkowa 36. Pułku Piechoty Legii Akademickiej

31

LESZEK CHMIELECKI

1905–1940

Fot. ze zbiorów Muzeum Koryńskiego w Warszawie

Urodził się w Łodzi. Kształcił się w Wilnie i Warszawie. Studia medyczne ukończył w 1936 r. na Uniwersytecie Warszawskim. Jako chirurg pracował w Szpitalu Ubezpieczalni Społecznej w Łodzi.

W czasie studiów odbył służbę wojskową w Szkole Podchorążych Sanitarnych Rezerwy w Warszawie. Do rezerwy trafił w 1936 r. w stopniu podporucznika.

W sierpniu 1939 r. został zmobilizowany do Wojska Polskiego i przydzielony do 9. Szpitala Okręgowego w Brześciu nad Bugiem. Nie wiadomo dokładnie, co później działo się z ppor. Leszkiem Chmieleckim, prawdopodobnie podzielił los innych żołnierzy z Brześcia.

Naloty bombowe na miasto rozpoczęły się już 1 września rano, ale najcięższe bombardowanie nastąpiło tydzień później. Do szpitala trafiło wielu rannych. Wśród pacjentów szpitala znajdowali się też żołnierze polscy ranni w walkach na Pomorzu, nad Bugiem i Narwią, pod Wizną.

Ataki na twierdzę brzeską Niemcy rozpoczęli już po zajęciu miasta, 14 września. Po trzech dobach załoga bez kapitulacji opuściła pozycje obronne. 21 września Sowieci otrzymali rozkaz zajęcia Brześcia. Dwa dni później odbyła się wspólna defilada wojsk obu najezdźców. Przed opuszczeniem Brześcia Niemcy przekazali Sowiecom jeńców wojennych.

Leszek Chmielecki trafił do obozu w Starobielsku. Został zamordowany w Charkowie. Awansowany pośmiertnie w 2007 r. do stopnia porucznika.

Na kołnierzu oznaka Szkoły Podchorążych Rezerwy. Na lewej piersi Medal Pamiątkowy za Wojnę 1918–1921; na prawej – Państwowa Odznaka Sportowa.

Emblemat na kołnierzu kurtki słuchacza Szkoły Podchorążych Rezerwy

Państwowa Odznaka Sportowa

FELIKS IGNACY GRABOWSKI

1911–1939

Fot. ze zbiorów kwatera Leszka Grabowskich

Urodził się w Bodzanowie w powiecie płockim, z zawodu był murarzem. Zasadniczą służbę wojskową rozpoczął w 1933 r. w 32. Pułku Piechoty w Modlinie. W 1935 r. ukończył szkołę podoficerską i został awansowany do stopnia kaprała. Po zakończeniu służby wojskowej, przeniesiony do rezerwy, wrócił do rodzinnej wsi.

Feliks Grabowski został ponownie powołany do służby wojskowej w lipcu 1939 r. na dziesięciodniowe ćwiczenia. Do jego obowiązków należało patrolowanie granicy polsko-niemieckiej w rejonie wsi Bonisław w powiecie mławskim. 26 sierpnia 1939 r. kpr. Grabowski patrolował granicę razem ze strażnikiem granicznym Wojciechem Wiśniowskim. Ostrzelali ich niemieccy żołnierze, którzy próbowali dokonać prowokacji granicznej. Grabowski zginął, a Wiśniowski, ciężko ranny, zmarł następnego dnia.

Feliks Grabowski był jednym z pierwszych żołnierzy polskich poległych w obronie granic Rzeczypospolitej, jeszcze przed rozpoczęciem II wojny światowej. Jego pogrzeb przerodził się w wielką manifestację patriotyczną. 27 sierpnia 1939 r. w Mławie odbyła się uroczystość żałobna, podczas której zwłoki poległego żołnierza przeniesiono do miejscowego kościoła, a następnie do rodzinnej wsi. Kondukt żałobny poprowadziły oddziały Obrony Narodowej oraz poczty sztandarowe różnych organizacji, przedstawiciele władz wojskowych i cywilnych. 28 sierpnia kpr. Feliks Grabowski został z honorami pochowany na cmentarzu w Bodzanowie.

▲ Cyfra pułkowa została domalowana przez fotografa; kolorystykę patki na kofnierzu zmieniło najprawdopodobniej zastosowanie filtra fotograficznego. Na piersi widoczna Państwowa Odznaka Sportowa.

Odznaka pamiątkowa
32. Pułku Piechoty

Czapka garnizonowa
szeregowego Straży Granicznej

LESŁAW CZARNEK

1916 – 1998

Fot. ze zbiorów Janusza Czarnka

Urodził się w Rzeszowie. Był synem znanego adwokata i działacza społecznego Witolda. Po maturze od w 1934 r. studiował prawo i nauki polityczne na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie. Studia ukończył w 1938 r. Służbę wojskową odbył w 1938 r. w Wołyńskiej Szkole Podchorążych Rezerwy Artylerii we Włodzimierzu Wołyńskim. Następnie został przydzielony do 10. Brygady Kawalerii dowodzonej przez płk. Stanisława Maczka.

3 września 1939 r. Czarnek został odkomenderowany wraz z trzema podchorążymi do Warszawy. Pociąg, którym podróżowali, został zbombardowany koło Radymna, więc żołnierze zdecydowali się na powrót brygady; odnaleźli ją dopiero koło Stryja, kiedy była już w odwrocie. 19 września jednostka przekroczyła granicę węgierską i tam została rozbrojona. Żołnierze trafili do obozów internowania. Wielu z nich, w tym Czarnek, zdecydowało się przedostać na Zachód, by dalej walczyć u boku sojuszników. Dzięki pieniądзом uzyskanym ze sprzedaży zegarka Czarnkowi udało się przedostać do Budapesztu, a następnie przez zieloną granicę do Jugosławii. Z Zagrzebia, już legalnie, wyruszył do Francji.

We Francji wstąpił do 10. Brygady Kawalerii Pancernej gen. Maczka i wziął udział w kampanii 1940 r. Po upadku Francji przedostał się do Wielkiej Brytanii. Tam był m.in. oficerem wywiadu w 1. Dywizji Pancernej gen. Maczka. Brał udział w desancie na Normandię. Do końca wojny pracował w kontrwywiadzie w Edynburgu, zajmował się m.in. przesłuchiowaniem pojmanych jeńców, w tym Polaków przymusowo wcielonych do Wehrmachtu, którzy chcieli służyć w Polskich Siłach Zbrojnych. Po zakończeniu wojny pozostał w Wielkiej Brytanii, a po przejściu na emeryturę wyemigrował do Australii.

Na kołnierzu emblemat podhalański, noszony przez żołnierzy pułków strzelców podhalańskich, 21. i 22. Pułku Artylerii Lekkiej, 1. Pułku Artylerii Motorowej i dowództw 21. i 22. Dywizji Piechoty Górskiej. Naramiennik jest obszyty biało-czerwonym sznurkiem dla szkół podchorążych rezerwy. Na lewej kieszeni odznaka pamiątkowa Wołyńskiej Szkoły Podchorążych Rezerwy Artylerii.

Odznaka pamiątkowa
Wołyńskiej Szkoły Podchorążych
Rezerwy Artylerii

Odznaka pamiątkowa
1. Pułku Artylerii Motorowej

Emblemat pułków pdhalańskich na
kołnierzu kurtki, płaszczu i do przypięcia
pęku piór do kapelusza

JÓZEF SCHODOWSKI

1904–1939

Fot. ze zbiorów Zbigniewa Rekuca

38

Urodził się w Raciążu, gdzie ukończył szkołę powszechną. W czasie wojny polsko-bolszewickiej został aresztowany przez Sowietów za udzielanie oficerom Wojska Polskiego informacji o położeniu oddziałów bolszewickich. W 1925 r. rozpoczął służbę wojskową w 1. Oddziale Służby Artylerii w Dęblinie. W 1932 r. został przeniesiony do 32. Dywizjonu Artylerii Lekkiej w Rembertowie. Po zdaniu matury rozpoczął w 1933 r. kurs w Szkole Podchorążych dla Podoficerów Zawodowych w Bydgoszczy. W 1936 r. promowany na podporucznika, rozpoczął służbę w 11. Karpackim Pułku Artylerii Lekkiej w Stanisławowie.

Na wojnę wyruszył jako oficer ds. łączności pułku. Jego jednostka należała do 11. Karpackiej Dywizji Piechoty, która, przydzielona do Armii „Karpaty”, prowadziła działania odwrotowe z rejonu Jasła przez Przemyśl w kierunku na Lwów. 18 września ppor. Schodowski został dowódcą baterii armat.

19 września dywizja otrzymała rozkaz przebiecia się do okrążonego przez Niemców Lwowa. Pierwsza próba się nie powiodła, podczas kolejnej udało się przedrzeć tylko jednemu baonowi. 20 września niemieckie oddziały pancerne i piechota przeszły do kontrataku. Akcja ta załamała się w ogniu ostatnich polskich dział. Wówczas szczególnie odznaczył się ppor. Schodowski. Aby zniszczyć gniazdo karabinów maszynowych w budynku sanatorium w Hołosku (na przedpolach Lwowa), które uniemożliwialiło posuwanie się polskiej piechocie, galopem wyjechał z działaniem (najmniejsza jednostka artylerii obejmująca jedną armatę i przodek, w którym przewożona jest amunicja, oraz obsługa) przed linię frontu na odkryte stanowisko i wykonał zadanie. Samotny działon został jednak zaatakowany przez czołgi. Wywiązała się walka. Załadowany do armaty pocisk przeciwpancerny dwukrotnie nie wypalił. Pomimo straty bezcennych sekund na zmianę amunicji, zdołano zniszczyć dwa czołgi, jednak obsługa działonu poległa lub została ranna. Wówczas Schodowski sam nastawił, wycelował i odpalił działo, niszcząc kolejny niemiecki czołg. Zginął chwilę później od serii z czwartego czołgu. Pochowano go w zbiorowej mogile w Hołosku. Pośmiertnie został awansowany na porucznika i odznaczony Krzyżem Srebrnym Orderu Virtuti Militari.

Na fotografii naramiennik sierżanta używany w latach 1926–1938. Widać cyfrę 1. Oddziału Służby Artylerii w Dęblinie. Stabo widoczna wypustka patki, najpewniej w kolorze czerwonym.

Emblemat na kołnierz kurtki, płaszcza i przypięcia piór hułcułskich na nakrycie głowy żołnierzy 11. Karpackiej Dywizji Piechoty

Odznaka pamiątkowa 11. Karpackiego Pułku Artylerii Lekkiej

39

NARCYZ ŁOPIANOWSKI

1898 – 1984

Fot. ze zbiorów Centralnego Archiwum Wojskowego

40

Pochodził z Wileńszczyzny. Jako młody chłopak brał udział w obronie Wilna przed wojskami bolszewickimi. W wojnie polsko-bolszewickiej walczył w 4. Pułku Ułanów Zaniemeńskich. Następnie został przeniesiony do 21. Pułku Ułanów Nadwiślańskich. W 1927 r., po ukończeniu Szkoły Oficerskiej dla Podoficerów w Bydgoszczy, został mianowany podporucznikiem i przydzielony do 1. Pułku Ułanów Krechowickich im. płk. Bolesława Mościckiego. W dwa lata później został porucznikiem, a w 1937 r. rotmistrzem. W pułku krechowickim służył do 1939 r.

W momencie wybuchu II wojny światowej pełnił służbę w Komendzie Garnizonu Augustów, organizował ewakuację rodzin cywilnych i wojskowych z miejsca stacjonowania pułku w Augustowie. Następnie został dowódcą 2. szwadronu 101. Rezerwowego Pułku Ułanów z Rezerwowej Brygady Kawalerii „Wołkowysk”. 21 września 1939 r. brał udział w obronie Grodna przed Sowiecami; wstąpił się obroną mostu na Niemnie. 22 września jego pułk stoczył zwycięską bitwę z Armią Czerwoną pod Kodziowcami. Ułani wyeliminowali z walki 23 czołgi sowieckie, z czego szwadron Łopianowskiego zniszczył 17. Jednak niebawem pułk został zmuszony do wycofania się, a po przekroczeniu granicy litewskiej żołnierzy internowano.

Po zajęciu Litwy przez ZSRR Łopianowskiego aresztowało NKWD. We wrześniu 1940 r. został przewieziony do więzienia Butyrki w Moskwie, a następnie na Łubiankę. Po podpisaniu układu Sikorski–Majski, wskutek amnestii, znalazł się w formowanej przez gen. Władysława Andersa Armii Polskiej w ZSRR. W październiku 1942 r. dotarł do Wielkiej Brytanii i rozpoczął służbę w 1. Dywizji Pancerniej. Następnie przeszedł przeszkolenie dla cichociemnych. W kwietniu 1944 r. został przerwany do Polski. Jako major w Powstaniu Warszawskim dowodził odcinkiem taktycznym „Sarna” w Śródmieściu Południowym. Dwukrotnie ranny, został odznaczony Krzyżem Srebrnym Orderu Virtuti Militari i Krzyżem Walecznych.

Po upadku powstania trafił do obozu jenieckiego w Niemczech. Po wyzwoleniu wrócił do Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie. Pozostał na emigracji, początkowo w Wielkiej Brytanii, później zaś wyemigrował do Kanady. W 1955 r. został awansowany do stopnia podpułkownika. Zmarł i został pochowany w Vancouver w Kanadzie.

Na kolnierzu odznaka Szkoły Oficerskiej; naramiennik sierżanta sztabowego używany w latach 1926–1938. Na naramienniku litery SO – inicjał Szkoły Oficerskiej. Na piersi widoczny fragment odznaki pamiątkowej 4. Pułku Ułanów Zaniemeńskich.

Odnaka pamiątkowa 1. Pułku Ułanów Krechowickich im. płk. Bolesława Mościckiego

Oznaka pamiątkowa 4. Pułku Ułanów Zaniemeńskich

41

TADEUSZ ZGORZELSKI

1892 – 1945

Fot. ze zbiorów Stefana Zgorzelskiego

42

Urodził się w Krakowie, z zawodu był ceramikiem. W 1913 r. wstąpił do Związku Strzeleckiego, w tym samym roku został powołany do armii austriackiej. Służąc w niej, ukończył szkołę podoficerską, a następnie walczył na frontach I wojny światowej. W 1918 r. rozpoczął służbę w Wojsku Polskim, uczestniczył w walkach o Lwów i w wojnie polsko-bolszewickiej. W 1921 r. uzyskał awans do stopnia chorążego artylerii i został przydzielony do 2. Pułku Artylerii Ciężkiej w Lublinie. Z pułkiem tym później przeniósł się do Chełma, gdzie pełnił funkcję oficera ewidencyjnego kadry baterii zapasowej, a następnie pracował w oddziale kwatermistrzowskim.

We wrześniu 1939 r. Zgorzelski pełnił służbę w Ośrodku Zapasowym 2. Pułku Artylerii Ciężkiej. Wraz ze swoim oddziałem wyruszył z Chełma na Węgry i Rumunię, ku tzw. przedmościu rumuńskiemu. Na wieść o agresji sowieckiej oddział Zgorzelskiego cofnął się jednak w kierunku Włodzimierza Wołyńskiego, a następnie wrócił do Chełma.

Zgorzelskiemu udało się uniknąć niewoli i bardzo szybko zaangażował się w pracę konspiracyjną. Działał w Służbie Zwycięstwu Polski, następnie w Związku Walki Zbrojnej i Armii Krajowej obwodu Chełm. Zagrożony aresztowaniem, uciekł z otoczonego przez Niemców domu i wyjechał do Warszawy. Tu włączył się w działalność Obozu Polski Walczącej, kierując m.in. podziemną drukarnią. Po upadku Powstania Warszawskiego został wywieziony do obozu koncentracyjnego w Gross-Rosen, następnie trafił do obozu Boelke-Kaserne w Nordhausen. Tam zmarł kilkadziesiąt dni przed zakończeniem wojny.

Na naramienniku widoczna cyfra 2. Pułku Artylerii Ciężkiej. Uwagę zwracają oficerski wężyk na patce kołnierza oraz poprzeczka do pasa głównego (zwana też koalicijką) – przystępujące od stopnia chorążego.

Odznaka pamiątkowa
2. Pułku Artylerii Ciężkiej

Rogatywka garnizonowa
podporucznika artylerii

43

WITOLD PILECKI

1901–1948

Fot. ze zbiorów rodziny Pileckich

44

Urodził się w Ołońcu w północnej Karelii. Był wnukiem powstańca styczniowego. Już jako harcerz znalazł się w ochotniczych oddziałach wileńskiej samoobrony w 1918 r. Walczył w wojnie polsko-bolszewickiej w 1920 r. w szeregach 211. Pułku Ułanów.

Na początku 1921 r. został zwolniony z wojska i wrócił do Wilna, aby kontynuować naukę i zająć się rodzinnym gospodarstwem. W 1926 r. został podporucznikiem rezerwy w barwach 26. Pułku Ułanów Wielkopolskich.

W czasie wojny obronnej w 1939 r. zmobilizowany Pilecki objął dowodzenie plutonem w szwadronie kawalerii dywizyjnej 19. Dywizji Piechoty. Po klęsce wrześniowej pozostał w kraju, aby prowadzić podziemną walkę z okupantem. Działal w konspiracyjnej Tajnej Armii Polskiej, która w 1941 r. podporządkowała się Związki Walki Zbrojnej.

We wrześniu 1940 r. jako Tomasz Serafiński pozwolił się aresztować w Łapance, aby przedostać się do obozu Auschwitz i zorganizować tam konspirację wojskową oraz zdobyć informacje o popełnianych w obozie zbrodniach. Zagrożony dekonspiracją, w kwietniu 1943 r. uciekł z obozu i nawiązał łączność z Komendą Główną Armii Krajowej. Ponownie włączył się w pracę podziemia. W 1944 r. oddelegowano go do konspiracyjnej organizacji pod kryptonimem „NIE” – Niepodległość.

W Powstaniu Warszawskim Pilecki walczył początkowo jako szeregowy żołnierz w zgrupowaniu „Chrobry II”. Z czasem ujawnił swój stopień wojskowy – wówczas był już rotmistrzem – i został zastępcą dowódcy, a następnie dowódcą kompanii. Po upadku powstania znalazł się w obozie jenieckim w Lammsdorf, a potem w obozie w Murnau, skąd po wyzwoleniu w 1945 r. wyruszył do II Korpusu Polskich Sił Zbrojnych we Włoszech.

Pod koniec 1945 r. wrócił do Polski i rozpoczął montowanie siatki łączności. Zdobywał i przysyłał informacje m.in. na temat działań NKWD, narastającego terroru i sytuacji oddziałów leśnych. Mimo ostrzeżeń o grożącym mu niebezpieczeństwie ociągał się z decyzją o wyjeździe z kraju. W maju 1947 r. został aresztowany. Po brutalnym śledztwie 15 marca 1948 r. skazano go na karę śmierci. Prezydent Bolesław Bierut odrzucił prośby o ulaskawienie. 25 maja 1948 r. Pileckiego rozstrzelano, a ciało potajemnie pogrzebano na warszawskich Powązkach. Pośmiertnie w 2006 r. Pilecki został odznaczony Orderem Orła Białego, a w 2013 r. awansowany do stopnia pułkownika.

Na kołnierzu widać proporzyczkę 26. Pułku Ułanów Wielkopolskich. Na naramienniku widoczny fragment cyfry honorowego szefa pułku – patrona, hetmana Jana Karola Chodkiewicza. Na lewej piersi odznaczenia: Srebrny Krzyż Zasługi, Krzyż Zasługi Wojsk Litwy Środkowej, Medal Pamiątkowy za Wojnę 1918–1921 i Medal Dziesięciolecia Odzyskania Niepodległości. Na kieszeni na lewej piersi widoczny fragment odznaki pamiątkowej 26. Pułku Ułanów Wielkopolskich.

Odznaka pamiątkowa 26. Pułku Ułanów Wielkopolskich im. hetmana Jana Karola Chodkiewicza

45

TOMASZ BYSZEWSKI

1894–1940

Fot. ze zbiorów Muzeum Kocińskiego w Warszawie

1918

2007

46

Urodził się i wychował w polskiej rodzinie w Moskwie. W 1916 r. ukończył studia medyczne na miejscowym uniwersytecie. Zaraz potem został wcielony do armii rosyjskiej. Od marca 1917 r. działał w Związku Wojskowych Polaków w Rosji, następnie zgłosił się do Dywizji Strzelców Polskich. Od maja 1917 r. pełnił funkcję kierownika lekarskiego Szpitala Epidemicznego Dywizji, pozostał na tym stanowisku po wejściu dywizji na skład I Korpusu Polskiego w Rosji.

Po rozwiązaniu korpusu w 1918 r. trafił do Warszawy, gdzie pracował na oddziale chirurgii Szpitala św. Rocha. Do wojska trafił ponownie w 1919 r., gdy na ochotnika zgłosił się do Szpitala Polowego PCK nr 1 i jako jego ordynator przebywał na froncie w latach 1919–1921. W 1921 r. został zdemobilizowany w stopniu kapitana.

W dwudziestoleciu międzywojennym Byszewski pracował jako lekarz w różnych szpitalach (m.in. był dyrektorem i ordynatorem filii Szpitala św. Antoniego w Warszawie), pełnił także funkcję sekretarza Towarzystwa Chirurgów Polskich.

W 1939 r. został zmobilizowany i przydzielony do kadry zapasowej 1. Szpitala Okręgowego. Jako ordynator szpitala polowego wycofywał się w kierunku Rumunii, trafił jednak do niewoli sowieckiej. Przechowywany w obozie w Kozieleisku, w 1940 r. został zamordowany w Katyniu. Awansowany pośmiertnie w 2007 r. do stopnia majora.

◀ Kołnierz typowy dla kurtki wz. 1919. Nad otokiem czapki pojedynczy srebrny galon młodszych oficerów.

Rogatyłka garnizonowa
wz. 1935 majora służby zdrowia

Opatrunek osobisty polski WP SAN

47

JAN GRUDZIŃSKI

1907–1940

Fot. ze zbiorów Biblioteki Rzeczyńskiej

48

Urodził się w Kijowie. Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości przeniósł się do Lwowa, gdzie w 1925 r. złożył egzamin dojrzałości w I Korpusie Kadetów. Po ukończeniu w 1928 r. toruńskiej Oficerskiej Szkoły Marynarki Wojennej służył w Kadrcze Marynarki Wojennej, Flotyli Pińskiej, artylerii nadbrzeżnej na Helu oraz na pokładach polskich okrętów: torpedowca „Podhalanin”, holownika „Smok”, torpedowca „Kujawiak”, okrętu podwodnego „Sęp” oraz, od czerwca 1939 r., jako zastępca dowódcy najnowocześniejszego polskiego okrętu podwodnego ORP „Orzeł”.

W chwili wybuchu wojny OPR „Orzeł” bronił dostępu do Gdyni. Na skutek pogarszającego się stanu zdrowia dowodzącego okrętem kmdr. ppor. Henryka Kłoczkowskiego w nocy z 14 na 15 września 1939 r. „Orzeł” przybił do neutralnego portu w stolicy Estonii – Tallinie. Tam, wbrew prawu międzynarodowemu, polską jednostkę internowano i przystąpiono do jej rozbijania. Po opuszczeniu okrętu przez dowódcę kpt. Grudzińskiego przejął dowodzenie i podjął decyzję o ucieczce. W nocy 18 września Polacy pod ostrzałem estońskich karabinów maszynowych wypłynęli z portu.

Na szczęście, w obawie przed uszkodzeniem własnych jednostek, Estończycy nie zdecydowali się na ostrzał artyleryjski okrętu, który był łatwym celem na płytkich wodach kanału portowego. Do 7 października ORP „Orzeł” patrolował Bałtyk, następnie bez map i uzbrojenia przedostał się do Wielkiej Brytanii przez kontrolowane przez Niemców Cieśniny Duńskie. Wsławiony brawurową przeprawą okręt kontynuował walkę u boku aliantów. Za swoje dokonania kpt. Grudziński został odznaczony Krzyżem Srebrnym Orderu Virtuti Militari. Do maja 1940 r. dowodził w ośmiu rejsach patrolowych na Morzu Północnym, podczas których zatopiono m.in. niemiecki transportowiec „Rio de Janeiro” (pojawienie się tego statku było pierwszym sygnałem informującym aliantów o niemieckim planie opanowania Norwegii).

Ostatni rejs Jana Grudzińskiego i 59 marynarzy rozpoczął się 23 maja 1940 r. Na przełomie maja i czerwca 1940 r. „Orzeł” został zatopiony w nieznanych okolicznościach. Jan Grudziński został pośmiertnie awansowany do stopnia komandora podporucznika i – jako jedyny dowódca marynarki – odznaczony Krzyżem Złotym Orderu Virtuti Militari. Poszukiwania wraku i ciało załogi trwają do dzisiaj.

▲ Czapka oficerska w wersji zimowej (z denkiem w kolorze munduru). Na podpince czapki widoczne trzy gwiazdki – oznaczenie stopnia kapitana marynarki.

Czapka garnizonowa zimowa kapitana marynarki

Epolet oficerski do surduta

49

LEOPOLD PAMUŁA

1898–1940

Fot. ze zbiorów Muzeum Sportu i Turystyki w Warszawie

1919
1921
1928
1934
1939

50

Urodził się w Buczaczu na Podolu. Po zdaniu matury w 1916 r. został wcielony do armii austriackiej. Ukończył szkołę oficerską w stopniu chorążego, walczył na froncie rosyjskim i włoskim. W 1918 r. wstąpił do Wojska Polskiego i służył w wojskach kolejowych. Od listopada 1919 r. walczył w wojnie bolszewickiej jako dowódca kompanii w składzie 10. Baonu Kolejowego. W 1923 r. zgłosił się do lotnictwa. Po kursach pilotażu trafił do 2. Pułku Lotniczego w Krakowie, potem do 11. Pułku Myśliwskiego w Lidzie, gdzie pełnił funkcję dowódcy eskadry, następnie został dowódcą dywizjonu myśliwskiego 4. Pułku Lotniczego w Toruniu.

Był jednym z najlepszych polskich pilotów, brał udział w pokazach lotniczych, w lipcu 1933 r. jego dywizjon wypadł najlepiej podczas Wielkich Pokazów Polskiego Lotnictwa Wojskowego w Bukareszcie. W 1937 r. końcu został skierowany do stolicy jako dowódca Zgrupowania Myśliwskiego 1. Pułku Lotniczego złożonego z czterech eskadr. W 1939 r. został awansowany do stopnia podpułkownika.

W kwietniu 1939 r., gdy zgrupowanie przekształcono w Brygadę Pościgową, ppłk Pamuła został zastępcą jej dowódcy. We wrześniu 1939 r. zadaniem brygady miała być osłona Warszawy przed niemieckimi nalotami. W dniu wybuchu wojny ppłk Pamuła wraz ze sztabem brygady przebywał w podwarszawskiej Zielonce, następnie przeleciał do Poniatowa. Został tam gotowy do lotu myśliwiec P.11. Pilotując ten samolot, zaatakował i przepędził nadlatujący niemiecki bombowiec He-111, następnie, mimo braku szans, podjął walkę z trzema Messerschmittami Bf-109, jednego z nich zestrzelił. Trafiony, wyskoczył z płonącego samolotu. Podczas walki został ciężko poparzony. Po krótkim pobycie w warszawskim szpitalu wraz z innymi rannymi lotnikami udał się w kierunku granicy rumuńskiej, którą przekroczył w Kutach 19 września.

Przedostał się do Francji, został dowódcą III Dywizjonu Myśliwskiego, który jednak nie zdążył wziąć udziału w walkach. Podpułkownik Pamuła wraz z innymi lotnikami przedostał się do Wielkiej Brytanii. Zmarł 9 sierpnia 1940 r. w wyniku zakażenia krwi po zabiegu dentystrycznym, został pochowany w Blackpool.

Na lewej piersi odznaczenia: Złoty Krzyż Zasługi, Medal Pamiątkowy za Wojnę 1918–1921, Medal Dziesięciolecia Odzyskania Niepodległości, Krzyż Kawalerski Orderu Gwiazdy Rumunii i Order Korony Jugosłowiańskiej. Nad odznaczeniami polska Odznaka Pilotów I klasy. Nad nią rumuńska odznaka pilota wojskowego w wersji z lat 1930–1940. Na lewej kieszeni odznaka pamiątkowa 4. Pułku Lotniczego, pod nią odznaka pamiątkowa 5. Pułku Lotniczego.

Odznaka pamiątkowa
5. Pułku Lotniczego
(następca 11. Pułku
Myśliwskiego)

Odznaka pamiątkowa
4. Pułku Lotniczego

51

WACŁAW LIPIŃSKI

1896 – 1949

Fot. ze zbiorów Baboła Lipińskiego

Urodził się w Łodzi. Tam też angażował się w działalność niepodległościową, współpracując m.in. drużyny skautowe. Od października 1914 r. walczył w Legionach Polskich, przeszedł szlak bojowy I Brygady w szeregach 5. Pułku Piechoty Legionów. W 1917 r. podjął studia na Uniwersytecie Jagiellońskim. Jednocześnie działał w Polskiej Organizacji Wojskowej. W listopadzie 1918 r. brał udział w obronie Lwowa, wiosną 1919 r. walczył z bolszewikami na Wileńszczyźnie.

W dwudziestoleciu międzywojennym działał jako historyk i publicysta. Od 1927 r. pracował w Wojskowym Biurze Historycznym oraz Instytucie Badań Najnowszej Historii Polski, przekształconym następnie w Instytut Józefa Piłsudskiego, którego został dyrektorem. Był także docentem na Uniwersytecie Jana Kazimierza w Lwowie, gdzie wykładał najnowszą historię Polski. Lipiński występował również na antenie Polskiego Radia jako prelegent i sprawozdawca, m.in. w czasie pogrzebu Józefa Piłsudskiego. W 1939 r. przeniesiony w stan spoczynku i awansowany na podpułkownika.

Od 7 września 1939 r. był szefem propagandy Dowództwa Obrony Warszawy. Dwaj ludzie: prezydent stolicy Stefan Starzyński i ppłk Lipiński byli najważniejszymi głosami walczącej Warszawy. Przemówienia Lipińskiego zagrzewały do walki, dodawały otuchy. Był zdecydowanym zwolennikiem obrony stolicy i przeciwstawiał się tendencjom kapitulacyjnym.

W listopadzie 1939 r., zagrożony aresztowaniem, wyjechał do Zakopanego, a w marcu 1940 r. przedostał się na Węgry. Wiosną 1942 r. wrócił do kraju i związał się z konspiracją piłsudczykowską. 23 lutego 1944 r. został aresztowany przez Gestapo, lecz zwolniono go po trzech miesiącach. Jako zdekonspirowany nie wrócił już do pracy w podziemiu. Po wojnie działał w konspiracji antykomunistycznej. Przekonany, iż komuniści sfalszują wyniki głosowań, nawoływał do bojkotu referendum w 1946 r. i wyborów w 1947 r. Aresztowany w styczniu 1947 r., w grudniu został skazany na karę śmierci, zamienioną na dożywocie. Zmarł w tajemniczych okolicznościach 4 kwietnia 1949 r. w więzieniu we Wronkach (prawdopodobnie został zamordowany). Został pochowany na miejscowym cmentarzu. Władze komunistyczne skazały go na zapomnienie. W 2010 r. został pośmiertnie odznaczony Krzyżem Komandorskim z Gwiazdą Orderu Odrodzenia Polski.

Na lewej piersi odznaczenia: Krzyż Srebrny Orderu Virtuti Militari, Krzyż Niepodległości, Krzyż Kawalerski Orderu Odrodzenia Polski, Krzyż Walecznych (nadany czterokrotnie), Medal Pamiątkowy za Wojnę 1918–1921 i Medal Dziesięciolecia Odzyskania Niepodległości. Na piersi widoczny fragment odznaki pamiątkowej I Brygady Legionów, na poprzeczce do pasa głównego Państwowa Odznaka Sportowa.

Odnaka pamiątkowa 5. Pułku Piechoty Legionów

STANISŁAW DĄBEK

1892 – 1939

Fot. ze zbiorów Centralnego Archiwum Wojskowego

54

Urodził się w Nisku, był wnukiem powstańca styczniowego. Uczył się w seminarium nauczycielskim w Sokalu, które ukończył w 1913 r. W tym okresie działał w niepodległościowej organizacji „Zarzewie”. Po wybuchu I wojny światowej powołano go do armii austriackiej; został absolwentem szkoły oficerów rezerwy. Następnie walczył w armii austriackiej na froncie rosyjskim i włoskim. Wojnę światową ukończył jako porucznik.

W 1918 r. tworzył konspiracyjny oddział Wojska Polskiego w Lubaczowie. Honorowe obywatelstwo tego miasta przyniosły mu walki w obronie Lubaczowa przed oddziałami ukraińskimi. Kolejnym etapem służby Stanisława Dąbka była wojna polsko-bolszewicka, kiedy walczył w 14. Pułku Piechoty. Po zakończeniu działań wojennych pozostał w służbie wojskowej. Był m.in. komendantem Szkół Podchorążych Rezerwy Piechoty w Tomaszowie Mazowieckim, a następnie w Zambrowie. W latach 1930–1935 dowodził 7. Pułkiem Piechoty Legionów w Chełmie, a następnie do lata 1939 r. 52. Pułkiem Piechoty Strzelców Kresowych w Złoczowie.

W lipcu 1939 r. pułkownik Dąbek został dowódcą Morskiej Brygady Obrony Narodowej i p.o. dowódcy Lądowej Obrony Wybrzeża. Pomimo niewielkich sił przygotował je doskonale do walki. Już 3 września dowodzone przez niego oddziały, atakowane z lądu i morza przez przeważające siły niemieckie, zostały odcięte od reszty kraju. Pułkownik Dąbek umiejętnie dowodził posiadanymi siłami i często odnosił zwycięstwa taktyczne. Polacy stoczyli ponad 110 starć i potyczek. 14 września oddziały dowodzone przez Dąbka wycofały się z rejonu Gdyni na Kępę Oksywską, której obrona trwała do 19 września. Ostatnia placówka na stokach Babiego Dołu była bronią osobistą przez płk. Dąbka i jego oficerów. Aby nie złożyć broni przed wrogiem, po bohaterkiej walce, oraz po wyczerpaniu sił i środków 19 września 1939 r. Dąbek popełnił samobójstwo. Początkowo został pochowany w Babim Dole, jednak już w 1946 r. dokonano ekshumacji i przeniesiono zwłoki na cmentarz im. obrońców Wybrzeża w Gdyni-Redłowie. W 1964 r. Naczelny Wódz gen. Władysław Anders pośmiertnie awansował Stanisława Dąbka do stopnia generała brygady.

Na lewej piersi odznaczenia: Krzyż Srebrny Orderu Virtuti Militari, Krzyż Walecznych, Złoty Krzyż Zasługi, Medal Niepodległości, Medal Pamiątkowy za Wojnę 1918–1921 i Medal Dziesięciolecia Odzyskania Niepodległości. Na naramienniku widać fragment cyfry 7. Pułku Piechoty Legionów. Na piersi, pod medalami, widoczna odznaka pamiątkowa Szkoły Podchorążych Rezerwy Piechoty

Odznaka pamiątkowa 7. Pułku Piechoty Legionów.

Odznaka pamiątkowa 52. Pułku Piechoty Strzelców Kresowych

55

FRANCISZEK KLEEBERG

1888–1941

Fot. ze zbiorów Centralnego Archiwum Wojskowego

56

Urodził się w Tarnopolu. Jego ojciec był powstańcem styczniowym i oficerem w armii austriackiej. Obu synów, Franciszka i Juliusza, ojciec skierował do służby wojskowej w armii austriackiej z nadzieją, że przyjdzie im „walczyć o sprawę polską”. Po ukończeniu korpusu kadetów i odbyciu studiów w Akademii Wojskowo-Technicznej oraz Szkole Strzeleckiej Artylerii Kleeberg został zawodowym oficerem armii austriackiej.

W maju 1915 r. przydzielono go do służby w Legionach Polskich. W związku z prośbą o zmianę obywatelstwa austriackiego na polskie w czerwcu 1918 r. został karnie przeniesiony do armii austriackiej. Do Wojska Polskiego został przyjęty w grudniu 1918 r. w stopniu podpułkownika i otrzymał przydział do Sztabu Generalnego. W latach 1923–1924 był dowódcą 14. Dywizji Piechoty. Od czerwca 1924 do października 1925 r. studiował we Francji w École Supérieure de Guerre, Centrum Wyszolenia Piechoty w Wersalu oraz w Centrum Wyszolenia Artylerii w Metz. Po powrocie do kraju został II dyrektorem nauk w Wyższej Szkole Wojennej w Warszawie. W 1927 r. powrócił do służby liniowej, objął dowództwo 29. Dywizji Piechoty stacjonującej w Grodnie. W następnym roku został mianowany generałem brygady. W 1936 r. został dowódcą Okręgu Korpusu nr III w Grodnie, a w 1938 r. dowódcą Okręgu Korpusu nr IX w Brześciu nad Bugiem.

Od 9 września 1939 r. Kleeberg dowodził Samodzielną Grupą Operacyjną „Polesie”. Po agresji sowieckiej próbował wykonać rozkaz Naczelnego Wodza o przejściu polskich wojsk do Rumunii lub na Węgry i wycofał swe oddziały w rejon Kowla. Jednak 22 września, pozbawiony łączności z dowództwem, w beznadziejnej sytuacji strategicznej zdecydował się pomaszerować z odsieczą okrajonej Warszawie. 27 września jego oddziały przeprawiły się przez Bug w rejonie Włodawy. Pod Jabłoniem i Milanowem oddziały generała starły się z oddziałami sowieckimi. Na początku października 1939 r. pod Kockiem stoczył z Niemcami ostatnią bitwę kampanii wrześniowej. Taktycznie rozegrał ją po mistrzowsku, ale z braku amunicji musiał kapitulować.

Jako jeńiec przetrzymywany był w bardzo ciężkich warunkach w twierdzy Königstein koło Drezna. Zmarł w niewoli niemieckiej 5 kwietnia 1941 r. Pośmiertnie awansowany na stopień generała dywizji. Po wojnie w 1969 r. jego zwłoki sprowadzono do kraju i pochowano na cmentarzu w Kocku.

Na lewej piersi widoczne odznaczenia:

Krzyż Srebrny Orderu Virtuti Militari, Krzyż Oficerski Orderu Odrodzenia Polski i Krzyż Walecznych.

Ostrogi żołnierskie wz. 1931 odnalezione w rejonie Woli Gulowskiej pod Kockiem

57

TADEUSZ KUTRZEBA

1886 – 1947

Fot. domena publiczna

58

Pochodził z Krakowa. Kontynuując tradycje rodzinne (jego ojciec był oficerem armii austriackiej), pobierał nauki w Wojskowej Akademii Technicznej w Wiedniu, następnie studiował w Akademii Sztabu Głównego. W czasie I wojny światowej walczył na frontach: serbskim, rosyjskim, włoskim i rumuńskim. W armii austriackiej dosłużył się stopnia kapitana. Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości przyjęty do Wojska Polskiego. Brał udział w wojnie polsko-bolszewickiej, m.in. jako szef sztabu w jednostkach dowodzonych przez gen. Edwarda Śmigłego-Rydza, np. 3. Armii, która zdobyła Kijów, Frontie Środkowym, który uderzał znad Wieprza, czy 2. Armii walczącej w bitwie nad Niemnem

Po wojnie pełnił funkcje w Sztabie Generalnym Wojska Polskiego oraz Ścisłej Radzie Wojennej. W 1927 r. został mianowany generałem brygady, rok później został komendantem Wyższej Szkoły Wojennej.

W chwili wybuchu II wojny światowej gen. dyw. Tadeusz Kutrzeba dowodził Armią „Poznań”, która w pierwszych dniach września nie była atakowana przez Niemców. Kutrzeba nie chciał beczynie przylączyć się wydarzeniom rozgrywającym się za lewym skrzydłem jego armii, gdzie bardzo silnie była atakowana Armia „Łódź”, zainicjował więc jedyny w wojnie 1939 r. zwrot zaczepny o charakterze strategicznym. 9 września rozpoczął nad Bzurą siłami połączonych armii „Poznań” i „Pomorze” największą bitwę wojny obronnej Polski w 1939 r. Bitwa, trwająca do 22 września, skutecznie powstrzymała niemiecki marsz na Warszawę. Niewielkiej części wojsk wraz z gen. Kutrzebą udało się przez Puszcę Kampinoską przebić do Warszawy i wziąć udział w jej obronie. Kutrzeba pełnił funkcję zastępcy dowódcy Armii „Warszawa”.

Po kapitulacji Kutrzeba znalazł w niewoli niemieckiej. Po uwolnieniu w kwietniu 1945 r. udał się do Wielkiej Brytanii. Zmarł w Londynie, został pochowany na cmentarzu wojskowym w Brookwood. W 1957 r. jego prochy zostały sprowadzone do Polski i pochowane na Cmentarzu Wojskowym na Powązkach.

Na szyi widoczne odznaczenia (od góry): Order Legii Honorowej II klasy (Francja) i Order Gwiazdy Rumunii III klasy. Na lewej piersi w pierwszym rzędzie (na wierzchu): Krzyż Srebrny Orderu Virtuti Militari, Krzyż Walecznych (nadany dwukrotnie), Złoty Krzyż Zasługi, Medal Pamiątkowy za Wojnę 1918–1921, Medal Dziesięciolecia Odzyskania Niepodległości i Krzyż Zasługi Wojsk Litwy Środkowej. W drugim rzędzie widoczny częściowo Order Wojenny Pogromcy Niedźwiedzia III klasy (Łotwa) i prawdopodobnie Medal Orderu Korony III klasy (Belgia). Na kieszeni po prawej stronie widoczny fragment Gwiazdy Orderu Białej Róży II klasy (Finlandia).

Odnazka pamiątkowa Wyższej Szkoły Wojennej

Rogatywka polowa wz. 1937, która należała do gen. Kutrzeby

59

KAZIMIERZ SOSNKOWSKI

1885–1969

Fot. ze zbiorów Instytutu Józefa Piłsudskiego w Ameryce

Urodził się w Warszawie w rodzinie o tradycjach patriotycznych. W 1906 r. dowodził Organizacją Bojową PPS Okręgu Warszawskiego. Był inicjatorem powołania w 1908 r. tajnego Związku Walki Czynnej. Później działał w Związku Strzeleckim i Strzelcu jako szef sztabu i zastępcy komendanta głównego Józefa Piłsudskiego. Po wybuchu I wojny światowej w Legionach Polskich był zastępcą dowódcy 1. Pułku Piechoty i szefem sztabu I Brygady Legionów Polskich. Po kryzysie przysięgowym w 1917 r. został aresztowany i wraz z Piłsudskim osadzony w Magdeburgu. Po zwolnieniu mianowany generałem podporucznikiem (generałem brygady), a w 1920 r. generałem dywizji. Pełnił funkcję dowódcy Okręgu Generalnego Warszawa i wiceministra spraw wojskowych. W maju i czerwcu 1920 r. dowodził Armią Rezerwową, z którą odparł tzw. pierwszą ofensywę Tuchaczewskiego. Jego zdolności organizacyjne przyczyniły się do zwycięstwa nad bolszewikami w bitwie warszawskiej 1920 r.

Był m in. kilkakrotnie ministrem spraw wojskowych dowódcą Okręgu Korpusu nr VII w Poznaniu, inspektorem armii, przewodniczącym Komitetu do spraw Uzbrojenia i Sprzętu, Komitetu Wyższej Szkoły Wojennej, a także prezesem KS Polonia Warszawa.

W kampanii 1939 r. początkowo bez przydziału, dopiero 10 września Naczelny Wódz powierzył mu dowództwo Frontu Południowego. Faktycznie przejął dowództwo nad częścią sił Armii „Małopolska”, które próbowały przebić się pod Lwów. W walkach pod Mużylowicami oddziały Sosnkowskiego rozbiły część niemieckiego zmotoryzowanego pułku SS „Germania”. W tych ostatnich potyczkach generał osobiście kierował ogniem armatki przeciwpancernej i z karabinem w rękę walczył na pierwszej linii. Ponieważ jego siły zostały otoczone i wyczerpały możliwości walki, a także wskutek agresji sowieckiej, rozproszył swoje oddziały i nakazał żołnierzom przedzierać się na Węgry. Sosnkowski w cywilnym ubraniu przedostał się na Węgry, a stamtąd do Paryża. Został ministrem w rządzie gen. Władysława Sikorskiego i pierwszym komendantem Związku Walki Zbrojnej (do 1940 r.). Po śmierci gen. Sikorskiego w 1943 r. Sosnkowski został Naczelnym Wodzem Polskich Sił Zbrojnych. Z tego stanowiska został odwołany pod naciskiem sojuszników 30 września 1944 r. W listopadzie 1944 r. wyjechał do Kanady i osiedlił się w Arundel koło Montrealu. Po wojnie należał do czołowych działaczy polskiej emigracji politycznej.

Zmarł w Arundel został pochowany w Paryżu, w 1992 r. jego prochy złożono w podziemiach warszawskiej katedry.

Na zdjęciu: na szyi Krzyż Komandorski Orderu Virtuti Militari (II klasy), na lewej piersi Krzyż Srebrny Orderu Virtuti Militari, Krzyż Niepodległości z Mieczami i Krzyż Walecznych (nadany czterokrotnie). Nad odznaczeniami Odnaka Pamiątkowa Generalnego Inspektoratu Sił Zbrojnych. Gwiazdki generalskie na otoku czapki umieszczono na wężyku, według wzoru z 1919 r.

Odnaka Pamiątkowa Generalnego Inspektoratu Sił Zbrojnych (GISZ).

EDWARD RYDZ-ŚMIGŁY

1886 – 1941

Fot. ze zbiorów Biblioteki Kongresu USA

62

Urodził się w Brzeżanach. Podczas studiów w krakowskiej Akademii Sztuk Pięknych działał w Związku Walki Czynnej, a później współorganizował Związek Strzelecki. Nawiązał ścisłą współpracę z Józefem Piłsudskim. Podczas I wojny światowej został powołany do armii austriackiej, a potem rozpoczął służbę w I Brygadzie Legionów Polskich – dowodził batalionem i pułkiem. Po kryzysie przysięgowym stanął na czele Polskiej Organizacji Wojskowej. W listopadzie 1918 r. został ministrem wojny w Tymczasowym Rządzie Ludowym Republiki Polskiej w Lublinie. Podczas wojny polsko-bolszewickiej okazał się świetnym dowódcą: zdobył Wilno, Mińsk Litewski, Dyneburg i Kijów, przebił się przez okrążenie armii Budionnego, a podczas bitwy warszawskiej dowodził Frontem Środkowym i akcją zaczepną nad Wieprza. W bitwie niemeńskiej dowodził 2. Armią.

Po zakończeniu wojny był jednym z inspektorów armii i członkiem Ścisłej Rady Wojennej. Po śmierci Józefa Piłsudskiego został jego następcą jako Generalny Inspektor Sił Zbrojnych, a w 1936 r. uzyskał stopień marszałka Polski.

W momencie wybuchu II wojny światowej objął stanowisko Naczelnego Wodza. 7 września 1939 r. przeniósł swe miejsce postoju do Brześcia nad Bugiem, przez co stracił realne możliwości dowodzenia wojskiem. Następnie, z powodu zagrożenia Brześcia nad Bugiem, przeniósł stanowisko dowodzenia do Włodzimierza Wołyńskiego. Po sowieckim ataku na Polskę Rydz-Śmigły podjął zgubną w skutkach decyzję o nieogłoszeniu stanu wojny ze Związkiem Sowieckim; pozwolił walczyć z Armią Czerwoną tylko w razie agresywnego działania z jej strony. Sam w nocy z 17 na 18 września udał się do Rumunii. Tam został internowany, jednak w październiku 1941 r. potajemnie powrócił do okupowanej Polski.

Nie udało mu się nawiązać bliższych kontaktów z przedstawicielami Związku Walki Zbrojnej. Zmarł w Warszawie 2 grudnia 1941 r. i został potajemnie pochowany na Powązkach jako Adam Zawisza.

Na szyi Krzyż Komandorski Orderu Virtuti Militari (II klasy); poniżej, nieco na lewo, Krzyż Wolności I kategorii II klasy (Estonia) i Order Wojenny Pogromcy Niepodległości III klasy (Łotwa). Na lewej piersi Krzyż Srebrny Orderu Virtuti Militari, Krzyż Niepodległości z Mieczami, Krzyż Walecznych (nadany czterokrotnie), Złoty Krzyż Zasługi, Medal Pamiątkowy za Wojnę 1918–1921 i Medal Dziesięciolecia Odzyskania Niepodległości. Poniżej Gwiazda Krzyża Wielkiego Orderu Korony Rumunii, Gwiazda Krzyża Wielkiego Orderu Odrodzenia Polski i Gwiazda Orderu Krzyża Orła (Estonia). Pod nimi widoczne gwiazdy: Orderu Trzech Gwiazd (Estonia) i Orderu św. Sawy (Jugosławia). Przez prawe ramię przechodzi Wielka Wstęga Orderu Odrodzenia Polski.

63

NAC
Butawa marszałka Polski, którą Rydz-Śmigły otrzymał 10 listopada 1936 r.

Butawa pamiątkowa ofiarowana Rydzowi-Śmigłemu przez Wielkopolską Brygadę Kawalerii z okazji imienin w 1937 r.

Stopnie wojskowe w Wojsku Polskim (stan na 1 września 1939 r.)

		WOJSKO LĄDOWE								MARYNARKA WOJENNA		
		<i>nazwa zasadnicza (np. w lotnictwie, taborach itp.)</i>	Piechota	Pułki piechoty legionów	Saperzy	Broń pancerna	Kawaleria	Artyleria	Żandarmeria	Służba uzbrojenia		
szeregowi	szeregowi	szeregowiec	strzelec	legionista	saper	strzelec pancerny	szwoleżer/ułan/ strzelec konny	kanonier	--	kanonier	marynarz	
		starszy szeregowiec	starszy strzelec	starszy legionista	starszy saper	starszy strzelec pancerny	starszy szwoleżer/ ułan/strzelec konny	bombardier	--	bombardier	starszy marynarz	
	podoficerowie	kapral							żandarm	podmajstrzy wojskowy	mat	
		plutonowy							starszy żandarm	młodszy majster wojskowy	bosmanmat	
		sierżant					wachmistrz	ogniomistrz	wachmistrz	majster wojskowy	bosman	
		starszy sierżant					starszy wachmistrz	starszy ogniomistrz	starszy wachmistrz	starszy majster wojskowy	starszy bosman	
		chorąży								werkmistrz/ zbrojmistrz	chorąży marynarki	
oficerowie	młodszy	podporucznik									podporucznik marynarki	
		porucznik									porucznik marynarki	
	st.	kapitan					rotmistrz		kapitan		kapitan marynarki	
	sztabowi	major										komandor-podporucznik
		podpułkownik										komandor-porucznik
		pułkownik										komandor
	generałowie	generał brygady										kontradmiral
		generał dywizji										wiceadmiral
generał broni											admiral	
marszałek Polski												